

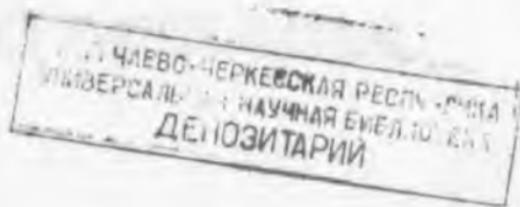
84 (2Рое - Кара) 6
с 30

Кара: 5984
(с автор.)

Семенланы Маруа

**Ёмюрнү
ызлары**

В дар библиотеке им.
Л. Байрамуковой
от автора Саженовой М. Ч.
1. 11. 06. Девел

84/2Рое-Кара|6-4

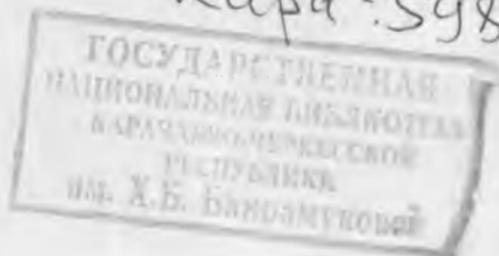
с 30

Семенланы Маруа

Ёмюрню ызлары

Эсге тюшюрюле,
хапарла, назмула
айтымла

Кара-5984

Черкесск, 2005

Багъялы окъуучу!

Сен бусагъатда къолунга алгъан китаб, “ата сыры балада”, деген сёз керти болгъанына энтда бир шагъатды. Аны джазгъан Семенланы джырчы Исмаилны кызыды. Эшта, къан бла келе болур, бу юйдегиде фахмулула талай да бардыла. Аланы арасында КъЧР-ни халкъ поэти Азрет, актриса, режиссёр, джырчы Софья, дагъыда башхала. Маруа эртдеден бери да назмула, хапарла, эсге тюшюрюле джазыб тургъанды, алай а басмагъа теджеменди. Кёб болмай “Къарачай” газетде чыгъа тебрегендиле аны затлары. Окъуучула алагъа магъана бергенлерин билгенинде, джарашдыргъанды бу китабын да. Джазгъанлары энтда бардыла, мындан ары да китабла басмаларына ишек джокъду.

Алгъын хапарынг болмагъан адамны биринчи китабын къолунга алсанг, бу уа не джазады, деб окъургъа ашыгъаса. Ал бетлерине къарагъанлай огъуна да, ангылайса “аякъ алыуун”. Андан ары аны окъумай, бир джанына салыб къойгъан кёзюлерибиз да кёб боладыла. Мен ангылагъандан, Маруаны китабын башлагъан, аны аягъына чыкъгъынчы тохтаяллыкъ тюлдю. Таза халкъ тил бла джазылгъанды, кеси кёрген, кеси билген затланы магъаналарын чыгъара, таб суратлаб, уллу-гитче да ангыларча джаза билгенди.

Дагъыда бир къошарым: бизни литературабыз бла культурабызда ёмюрлюкге ыз къойгъан адамланы арасында аты Исмаилдан кёб айтылгъан джокъду. Алай а, айтылгъаны джырлары, назмулары, макъамларыдыла. Аны адамлыкъ шартларындан, дунягъа къарауундан, юй джашауундан, сабийлерин къалай ёсдюргенинден, миллетни арасында кесин къалай тутханындан джукъ джазылмагъанды. Маруаны китабында ол затлагъа аталгъан хапарла кёбдюле. Мени сартын, къуру ала ючюн да бу чыгъарманы саулай литературабызгъа, аны юсю бла саулай халкъыбызгъа да уллу магъанасы барды.

Маруа 1940 джыл Учкуланда туугъанды. Кёчгюнчюлюкден къайтхандан сора ол элде орта школну бошагъанды. 1960-1965 джыллада къарачай шахарда институтну филология факультетинде билим алгъанды. Нарсана бла Каъарачай-Черкесияны школларында устаз болуб кёб ишлегенди. Баш иеси Загъаштокланы Исса (ол да устаз эди) джашлай ауушуб, юч сабийни кеси ёсдюргенди. Эки уллусу Зульфия бла Азерт Москвада актерла хазырлагъан институтда (ГИТИС) окъуб чыкъгъандыла. Гитчеси Камилни музыкадан баш билими барды. Ючюсю да кърал ишледе урунадыла.

Китаб игилик бла кирсин юйюгюзге!

АППАЛАНЫ Билял,
КъЧР-ни халкъ джазыучусу.

Биринчи бѐлюм

Эсге тjошjорjоуле бла ханарла.

Минги Тауну башлары

Эртденбла турсам, мен кесибизни юйню терезесинден Минги Тауну эки башын кёрюрге ёчме. Чууакъ кюн боллукъ болса, халкъда айтылгъанча, аны башы ачыкъ болады, кюн бузулукъ болса, джырда айтылгъанча, башын булут басады, эки джитиси кёрюнмейдиле. Бабаларыбыз да мынга къарай къарт болгъандыла, деб кесим кесиме алай айтама...

Меннге солургъа келген тиширыугъа бир кюн эртденбла:

- Былай келигиз, мен сизге Минги Тауну кёрюзтейим, - деб алай айтдым, чакъырдым.

- Мен тюнене экскурсиягъа барыб келгенме ары, - деди тиширыу. - Бек сейирсиндим. Къалайгъа барсанг да, чууакъ кюн Кавказда Минги Тауну джити башын кёрлюксе. Андан, къайры барсанг да, узакъ кеталмайса.

- Кертиси да алайды, - дедим мен. – Ол Кавказны къадау ташыды, тебмей сюеледи. Джуртубузну бёгек белгиси...

Минги Таугъа келген, аны кёрген, анга сейир-

синген, джюреги кѳууанчдан толуб, аны джырын джырламай кеталмайды. Орус, орман... не тюрлю миллет да аны джырын эшитмеген болмаз, десем, хазна джангыллыкѳ тѳлме. Атам анга ѳшюнѳн билиб салганды, дейме тиширыугѳа. Хапар айтама. Анга этилген джыр аны биргесине ѳмюрлеге джашарыкъды. Аны бла бирге - атамы аты да...

Атам Минги Тауну Кавказгѳа уллу юлюш болуб тѳшгенин эртде ангылаб кѳууанганды, анга кесича ариу, унутулмазча джыр керек болгѳанын сезгенди.

Мен Минги Тауну макѳамы бла эки куплетин джырладым. Ол да меннге кѳошулуб гитче “тойчукѳ” этдик... “Сен кѳкге джете мийиксе...”

Бу джырны кѳалай этилгенине кѳулакѳ ийиб тынгыласанг, тауну этегинден ауур атлаб, башына чыгѳар иги умут бла атланган адамны ичги сезимине ушайды. Макѳамны кѳысхадан кѳысхагѳа баргѳаны, адамны талпыгѳанына, ѳрлеб бара кѳууанганына ушайды. ѳм ахырында тепсеу болгѳаны, адам аны башына чыгѳыб нечик кѳууана эсе, алайды. Анга минген джигитле тепсерге да боллукѳдула анда.

- Акѳыртын-акѳыртын, кѳысхадан кѳысхагѳа, этекден тѳппеге... Алай ангылайма мен ол джырны макѳамын, - деди тиширыу.

- Атам аны кеси да джашлыгѳында, Минги Тауча бѳгек заманында, этгенди, - дейме мен. – Ол сагѳатда аны джюрек кѳыллары кѳайдагѳы тауушну, ариулукѳну да согѳуб тебрерча болгѳандыла.

Школда джылларымда, студент джылларымда да окъугъанымы устазла, “Исмаилны къызыды”, деб башхарта эдиле. Ол меннге ачыууракъ тие эди. Исмаилны къызы, деген болмаса, бизни кесибизни атыбыз айтыллыкъ болмаз, деб кесимден кёлюм къала эди.

Мен орус ичинде джашагъанлы кёб заман болады. Мында киши биле болмаз, деб турсам, джырны мында да оруслаула джырлай биле, къууанчлада согъадыла, тепсейдиле.

Мен арт заманнга дери ангыламай эдим Минги Тауну Аппа кесине эсгертме этгенин. Ёлгенден сора ангыладым. Ол затны сау заманында да ангылаб сыйлагъан адамла бар эдиле. Ала сау болсунла!

1984 дж.

Къызланы ийнарлары

Ингирде ашаб, ичиб бошагъандан сора Аппаны ортагъа ала эдик.

- Аппа, таурух айтмасанг, джукъларыкъ тюлбюз, - деб, бир кесек эринген кёзюю болса да, кьоймаучан эдик.

“Эртде-эртде, - деб башлаучан эди Аппа, башын алалмазлыгъын билиб. Таурухну асыры таб айтылгъанындан, бу дунядан кетиб, таурухну джашауна кёче эдик, андан а – джукъугъа. Бир заманда Аппа, тынгылаймысыз, десе, биз мурулдай эдик. “Эжиу джукълайды”, - деб джукъу арамда аз-аз ангылай эдим атамы тауушун (меннге Аппа “Эжиу” деучен эди). Экинчи ингирде, хар ким таурухну къалайында джукълагъан эсек, алайдан таурухну аягъын даулаучан эдик атамдан.

- Аллахны айыбы джугъарыкъла, джукълаб къаласыз да, - дей эди Аппа.

- Бюгече джукъламазбыз, - деб сёз бериучен эдик. Аппа бизни мыдах этмей эди.

Мен таныгъанлы Аппа акъ сакъаллы эди. Мен аны джаш сагъатын кёрюрге бек суюе эдим. Джаш

аталары болгъанлагъа да бек сукълана эдим.

Бир кече: “Аппа, джаш заманынгдан бир хапар айт”, - деб буудум мен. Эки къашын тюерек этиб, уллуракъ ауазы бла:

- Сизни атагъыз, Эжиу, алай къарыусуз джаш тюл эди. Бизни кесибизни Семенланы Къасым болмаса, мени Къарачайда киши джыкъмагъанды, - деб башлады атам. - Атамдан мен 14 джыл болуб къалгъан эдим. Андан бери юй башчы болуб келеме. Атамы хайт деб къызыл къанджал баш юйлер бар эди. Мени акъылым бла, ала аман юйле тюл эдиле. Мен омакълыкъны, тазалыкъны бек сюе эдим. Тойлагъа чыгъа эдим. Тепсерге уста эдим. Къызла, ол юйлени меннге азсыныб, ийнар этген эдиле:

Алаша терек шапталлы...

Исмаил сары къапталлы.

.....
Джулдуз Исмаилны ушатыб табханды

Уллу Къабартыда бийлеге,

Омакъ Исмаил къалай чыгъады

Ол эсги, чирик юйледен.

Къызланы ийнарлары мени джаныма тийген эдиле. Аланы эшитгенден сора, мен ант этген эдим джангы, ариу юйле ишлетирге. Уллу мал къурадым, бай болдум, “черноморла” деб бир къолан мал урлукъну джайгъан эдим. Семенланы къошла, деб да айтдыргъан эдим.

Совет власть келгенинде, биринчи киргенлени ичинде малымы да ара мюлкге къошдум. ТОЗ,

СОЗ тамада болуб да джюрюдюм. Джырларымы да джангы джашаугъа атадым. Москвагъа да белгили болдум. 1939 джыл СССР-ни миллетлери-ни джарыкълыкъ кѳргюзюу эришиюнде биринчи орунну алдым. Кърал саугъагъа акъ къанджалбаш юйле ишлетди (аллай юйле алкъын Къарачайгъа адет тюл эдиле). Мени сыйым да ёрге кѳлтюрюл-дю.

- Адамны сыйы урунуудады, къызым. Энди къарт болдукъ, къызланы ийнарлары да эски болдула, - деб ышарды бизге къараб атам.

Алгыш

Биз кюндюз сабий “ишлерибизни” тындырыб, ингир болурун ашыгыб сакълаучан эдик. Ингирде Аппа, бизни тегерегине джыйыб, не хапар, не джыр айта эди, не муслиман китаб окъуй эди. Бу джол да алай болду.

- Бурун, - деб башлады Аппа сёзюн, – эрге чыкъсала кызла, ау бла кирген юйюмден сал бла чыгъарма, деб ант этиб, алай чыкъгъандыла ата юйлеринден. Бусагъатдача, баш кюн барыб, бош кюн айырылмагъандыла. Келин келген къууанч Къарачайда эм уллу къууанчланы бириди. Аны ючюндю бу затны юсюнде кёб тюрлю адет болгъаны да.

Келин келген джерледе меннге сёз бере эдиле. Мен этген алгышны эшитген келин иги болурга кюреширча, мени алгышым да алай эди.

Алгыш деген кёкге шатыр къургъанлай,
Хар адам да къулакъ салыб тургъанлай.

Ол алгыш да джанкъылышча

джаннганлай.

Ой, алгыш, алгыш, этейик алгыш...

Джетмесин къаргыш,

онгуна айлансын хар иш.
Алгыш кетмесин, кьаргыш джетмесин,
Сюймегенле айтхан кибик
Джаратхан Аллах этмесин.
Ой, боза, боза... Кёб ичсенг, буза...
Ой, сыра, сыра... Кёб сёлешсенг, кьыза...

Ой, джаудан, джаудан....
Татлыды балдан...
Кючлюдю туздан...
Ариу кьызы сохуран мынчагындан...
Кьарт кишини акьыл ушагындан...
Сюрюючюню таягындан...
Келген келинни аягындан...
Акь чилледи келинчикни джаулугьу,
Кёб айтылсын келтирген
джашны саулугьу.
Алтын кьушакь келинчикни кямары,
Тили болсун сюймегенни табары.
Мурса пайды келинчикни дженглери,
Игиле, ашхыла болсунла
апсынлары, тенглери.

Суу кьундуздан палтонуну джагьасы,
Кьайын атасы, кьайын анасы –
Келинчикни алтын кьаласы.
Кеси да болсун уланланы анасы.
Ой, келин, келин...
ишлеб талмасын белинг,
Азмасын кёлюнг, бай болсун тургьан элинг.
Иги кюнде келсин. Ашхы кюнде келсин,
Умут этгенлеге толу берне берсин.
Игилигин кёзю бла кёрсюн.

Къыз джёнгерле

- Аппа, бир кюлдюрюр хапар айт, - деб тиле-дик бир ингирде атамдан.

- Не айтайым, не айтайым, - деб сагъышха кирди Аппа. Бир кесекден энгишге къараб, ышара-ышара. - Къыз ызындан баргъаныбызны хапарын айтайым, - деди.

Биз, Аппа не тюрлю хапар айтса да, сейирсиндириб, кюлдюрюрча айта эди да, бек къууана эдик.

- Семенлада бир къарт къызны эрге берген эдик, - деб башлады ол. – Ызындан, бир да аямай, джашма деген джыйылыб баргъан эдик. Уллу тегерек арбазда уллу къазанлада - ючаякълада тууар этле бише эдиле. Харс, къобуз, той уллу. Тойну, къууанчны тауушу Дууутха, Джазлыкьгъа эштиле болур эди.

- Отну къызыу джагъыгъыз, харсны къысха къагъыгъыз, - деб кюеу нёгерле тойну къыздыра эдиле.

Олтанларыбыз джылтырырча болгъан эдиле тепсеуден.

“Келин келгенди Текеланы Хайыргъа, харс уругъуз джигит джырчы Исмаилгъа!” - деб ийнар айта, къобуз согъа эди къобузчу. Ол сагъатда

тамам джетген заманым эди, санларым кѳушча ойнай эдиле. Кѳыз кѳарт болса да, кѳууанчы уллу эди. Ол баргъан да андан гитче болмаз эди. Алай эте, кѳыз нѳгерле юч кюн, юч кече турдукъ.

Кетер кечебиз эди. Уллу юйде тиширыула кѳадалыб хычын бишире эдиле. Бизге, отоугъа, хаман исси ашарыкъ келтириб тура эдиле. Кѳыз нѳгерле тойдан эригиб, хычынлагъа олтурдукъ. Кѳызыу отда биширилиб болур эди, хычынланы бир кѳауумуну ичлери чий эди. Нѳгерлерим да, мен да хычынланы игиреклерин ашаб, чийлерин джуммакъ-джуммакъ этиб, саханнга джыйдыкъ. Отоу юйден уллу юйге танг терезе бар эди. Шапалагъа мен хычынланы биширте билейим, деб чий хычынланы джуммакъларын, терезени джабыучугъун ачыб, кѳызыу джау кѳайнагъан кѳазаннга атыб башладым. “Оу, оу”, – деб кѳатынла, кими бетин, кими кѳолун тутуб, кау-куу болдула кѳазанны кѳатындан.

Хатаны сылтауу уллу юйде белгили болгъан эди.

“Семенланы Исмаил, бизни сѳзюбюзню бир айыр”, - деб, уллу сахан табакъгъа джарашыу юлюш салыб, келечи ийген эдиле Текеланы кѳартлары.

Чоюн кѳатына хычын биширирге эси болгъанланы салыгъыз,

Мындан уллу хата кѳрмейин эгечибиз да, сиз да кѳалыгъыз, - деб джууаб этген эдим мен келечилеге.

Хычын биширген кѳатынланы билиб, алагъа кѳартла айыб этген эдиле, деб айта эдиле артда.

Капа: 5984-А

Эки сёз

Бизни юйде не хапар, не джыр, не таурух, не назму айтылмагъан ингир болмай эди. Бир кече таурух, бир кече назму, бир кече джыр айта эди бизге атам. Ол юйде болмагъан кечени биз, сабийле, соймей эдик. Ингир ушхуур ашагъандан сора, бюгече не айтырыгъса, деб биз Аппагъа къадала эдик. Ол бир-бирде кеси ушатхан затын айта эди.

Мен ол джыл школгъа барырча болгъан эдим. Фаина Андреевна деб бир таб тиширычукъ, келиб, мени школгъа джазыб кетген эди. Атамы джырчы болгъанын тегерекде биле эдиле.

“Исмаил, къызынг кесинге ушаса, иги окъурукъду”, - деген эди устаз тиширыу.

Бир ингирде биягъынлай биягъы биз атама, хапар айт, деб къадалдыкъ.

- Къызым, сен энди къара танырча болдунг, окъууну юсюнден мен сеннге бир хапар айтайым, - деб башлады атам. – Бурун заманда Къарачайгъа келген орус патчахны оноучуларына селешген тылмачла бек багъалы болгъандыла. Ол тылмачлыкъ этеди, деб аллай адамлагъа артыкъ сый бериб тургъандыла. Къарачайны баш тутханлары, джан джюрютгенлери джашларына

мал бериб, орусха ашырыб тургъандыла окьутур-
гъа.

Бизни тукъумда билимге тырмашхан кёб адам чыкъгъанды. Аллай ишде кюлюрча затла да болгъандыла. Семенланы Джюсюб хаджи джашын “орус окъууну артын тауусургъа” Арыстоугъа ийгенди (“Арыстоу” деб къарачайлыла Ростов деген шахаргъа айтхандыла). Тийреде ол уллу хапар болуб тургъанды. Джаш, беш-алты джылны айланыб, атасы берген малны багъасын бошагъанында, атасыны юйюне къайтханды. Атасы аны келир кюнюн бек ашыгъыб, джылланы, айланы, кюнлени санаб тургъанды.

- Да, джашым, огъур бла кел, сау кел. Айт, итден туугъан, хапар, неге джараб айландынг анча джылны, - деб атасы уланына къууанч хапар излеб соргъанды.

- Атам, тюздю, орусну кеси да кёб, тили да кёб. Мен аны эки сёзюнден къалгъанына юреннгенме, - деб джууаб этгенди джаш атасына.

- Не сёзледиле ала, джашым?

- Ары айтхан бла бери ангылагъан...

Эшик аллында учалада тууар этле бише эдиле. Атасы, джюкленнгенича, бешли ууаныкны кесгенди. Тийре, джамагъат къууанч этедиле.

“Бир хапар сорайым къарнашымдан туугъандан”, - деб атасыны гитче къарнашы эшикден кире, аланы сёзлерине къулакъ ийиб тохтагъанды. Сора ачыуну сууукъ сууу аны санларына къуюлгъанды.

- Да, Аллахны айыбы джугъарыкъ, бютеу тилни магъанасы ары айтхан бла бери ангылагъанды, сора сен неге юреннгенсе? - деб джашны таргъа

тыйгъанды.

Атасы, джашыны ауузу тыйылгъанын кёлтю-
ралмай:

- Къой, урушма, ол эки сёзден къалгъанына
юренген эсе, бу бек къыйналгъанды. Бир ууанык
берейим энтда, ол эки сёзню да къойма, юрениб
кел, - деб, джашын джолгъа ашырыргъа дагъыда
оноу этгенди.

Ол а, талай джылланы атасыны малын ашаб,
хауле айланнганына бюгюн, бусагъатда джууабчы-
лыгъын ангылагъанды.

Семенлада уа ол кюлкюдю бюгюн да. Окъуб
келгеннге:

- Окъууну артын тауусдунгму? Сени уа ненча
сёзню юрениринг къалгъанды, - деб чам этиб
сорадыла окъууну бошаб келгеннге.

Сен, къызым, ол джашха ушама. Билим адам-
ны бютеу ёмюрюне хазнады.

Не ишни тутсанг, аны джыгъаргъа юрен, - деб
бошады Аппа хапарын.

*Исмаил деген ат араб атды. «Жертвенный человек»
деб кёчюрюледи арабдан орус тилге. Къарачай миллет
“Сымайыл” дейдиле. Тюзю “Исмаилды”.*

Ишни дженнгилгени

Биз элде джашай эдик. Аллыбызда уллу бачханы ишлеб, джерге урунуу эм мал тутуу бла баш тутуу эдик. Сабий, уллу демей, ишге барыбыз да юлюш кьоша эдик.

Аппа иш тамада бола эди. Къазахстанда джаз эртде келиучен эди. Март болганлай, биз, сабийле, орундан къобхунчу, кюн, уллу къызыл тегерек болуб, юсюбюзге тие эди.

Аппа:

- Туругъуз, больницадача джатмагъыз, - дей эди.

Анния, джазыкъсыныб:

- Къой, не джатарыкълары да бусагъатдады, - деучен эди.

- Анния джазыкъсынганлыкъгъа, Аппа:

- Иш болса, джатхандан хайыр джокъду, - деб тургъуза эди бизни.

Бизни тегерегине джыйгъандан сора, Аппа хапарла айтыб, чам этиб, Къарачайны джырларын джырлаб, бизни эрикдирмей эди.

Алчыларыбыз ишлейдиле,
Беллерин къаты тартханлай.
Эринчекле турадыла,
Джанларындан джатханлай.

Чага этейик джайылыб,
Бир тизгиннге тизилиб.
Эринчекле къалырла,
Ортабыздан юзюлюб, - дей эди Аппа.

Джюр, эришиб ишлейик, алан,
Биз джигерликге къатылыб.
Ударникле болайыкъ,
Областыбызда айтылыб.

Андан, этиллик ишни юсюнден сёз айта эди,
хар кимни неге джарарыгъын ангылата эди.

- Ишден къоркъмай, ишни къыйырындан кире
билирге керекди, - дей эди. – Джер ишлеуню
ичинде биринчи джумуш джерни ариулагъанды –
ташдан, кирден, къаудандан. Экинчиси - ариу
къазыу.

Джерни Аппа бизге юлеше эди. Къаты,къы-
сыкъ джерни кесине ала эди. Кюрекни тик салыб,
къазгъанын ууатыб, джерни кёбдюрюб, джумушакъ
этиб къоя эди. Биз да аныча этерге кюреше эдик.
Анния уа бизге маммат аш – мёрезе, не хычын, не
бышлакъбиширген - эте эди, джау чайкъай эди. Биз
ишден сора иги танг къабарча бола эдик. Сермее-
рек этиб къабсакъ, анния:

- Эслеб ашагъыз, къарыласыз, - дей эди.

Аппа уа:

- Ашаргъа эркинлик алгъандыла. Ашама къой,
къалай ашай эселе да. Ишлесенг, аш алай татлы
болады, - деб ышара эди, бизни бла тепсиге узала.

Андан бери кёб джылла ётдюле. Аппаны джер
къазаргъа юретгени джашауумда башха тюрлю да
кёб ишлеге джарай барады.

Таш тирменчикле

Биз Алатау тауну туюнде бир джабышмакъ элчикге туюшген эдик. Мийик, кёк-ала, ариу таула, атларына ушаш. Ары джаны Къыргъызияды, дей эдиле. Къазауатдан сора джылла эдиле. Ач заман. Биз - 5-6 башлы юйдеги. Джолоучулукъда чыкъгъаныбыз себебли, уллу рысхы алынмагъанды. Къарт анам бла атамы уллу сабийлери бир джары, биз бир джары туюшген эдик. Сатылыр, ауушдурулур затны ання барын да бошагъанды. Аппа, къарт анам бла уллу сабийлерин табыб, бизни да ары элтген эди.

Муну къыз сабийлеге къояйыкъ, деб ання джангыз бир сары чилле джаулукъну асыраб сатаргъа бермегени эсимдеди. “Ёлсек ёлюрбюз, ёлмесек, бу джангыз джаулукъ сабийлеге мени затымдан къалсын”, - деген эди.

Артада, мен школгъа баргъан джыллада, ання аны эки бёлюб, бир мюйюшюнден бир мюйюшюне дери джарыб, мени бла мени гитчеме къысхан эди. Экибиз да Оразада, Къурманда, не къонакъгъа

барыргъа тебресек, аланы къысыб чыгъа эдик.

Юйдеги башчылыкъны ауурлугъу ол джыллада тамам танылгъан эди.

Бир кюн Аппа юйден кетиб, кюнорта аууб алай келди. Къарасакъ, бир затны кёлтюрюб келе. Ауур зат. “Не затны кёлтюрюб келесе”, - дей, ання, бек сейир болуб, Аппаны аллына барды. Аппаны сыртында байланыб, машокга атылыб бир таш...

- Ай юйюнге, муну нек кёлтюрюб айланаса? - деди ання.

- Хырхаланы (Ёзденлада Хырхалары деб атауул барды.) къыз, мен сеннге ташдан гырджын этдирейим, - деди Аппа аннягъа.

Ання алкъын Аппаны ташдан къаллай гырджын этдирлигин ангыламай эди. Хапарны артын сакълай эди. Солуб, суусаб ичиб, Аппа ол ташдан къол тирмен этеригин айтды. Ингир салкъында эшикге чыгъыб, ишлеб башлады. Ууакъ-ууакъ кескич бла джонуб, ташны төгерек этди, тишле айырды, ортасын тешди. Алайгъа агъач орнатды. “Бу тюб ташыды”, - деди атам. Дагъыда таш излей кетди экинчи кюн. Бу келтирген ташы алгъыннгыдан джукъаракъ эди, дженгилирек да болур эди. “Суусабны кёлтюрюге джарар”, деб нёгерге мени да элтген эди. Мен атамы суусабын да, азыкъчыгъын да алыб келе эдим ызындан. Керекли ташны табар ючюн, атам да, мен да кёб айландыкъ. “Баш ташны сырты сыйдам, гитчерек, дженгилирек болургъа, айландырыгъа тынч болургъа керекди”, - дей эди Аппа.

Юч-тёрт кюннге Аппа къол таш тирменчик этди. Энди аны элтиб, мюрзеуге ауушдурургъа

кереклисин ангылатды. Къазакъ кишини эшегин алыб, аны къанджыгъасыны эки джанына эки тирмен ташны салыб, аланы мюрзеуге ауушдурур-гъа кетди. Ун олсагъатда кишиде джокъ эди. Болса да, унну берирге адамны кёзю къыярыкъ болмаз эди.

Аппа къол тирменчикни бир челек нартюхге ауушдургъан эди. Аны кесибибизге этген тирменчинде тартыб, ун этиб, гырджын этерча этген эди.

Ол этиуден кёб тирмен этиб, мюрзеуге ауушдуруб турду. Къайда нартюх, къайда будай, къайда тары келтире эди. Алай бла биз ашлыкъдан къутулгъан эдик. Артда ашдан ёлмезлигибизни таныгъанында, атам аннягъа:

- Сыртыбызгъа таш кёлтюрюб ёлюмден къачдыкъ, Хырхаланы къыз, энди алай дженгилде тутдурмазбыз кесибибизни анга, - дей эди.

Аппа этген таш тирменчикле бизде, къарнашымлада да кёб джылланы турдула. Биз артда кесибибиз ёсдюрген нартюхню аны бла тартыб, ун этиучен эдик. “Кесинги къолунг бла этилген ун татлы болады”, - деучен эди Аппа.

Бююн да мени кёзюмден кетмейди ол къол тирменчик. Кёб кере анда мен да нартюх тартханма. Къууут, ун да этгенме. Анда этилген ундан как да, гырджын да ашагъанма.

Бусагъатда уа сыртын кюннге къыздырыб, джерде бош джатхан ташны кёрсем: “Эй, сен бизге ачлыкъ заманда къуллукъ этгенсе”, - деб, аллына барыб саламлашырым, сыртын сыларым келеди...

Бизни ёлюмден къалдырыр ючюн, атам тауну

сыртындан тюзге ташны, ауурлугъун истемей, ар-
къасына кёб кере кёлтюрюб келгенди.

Юйдегиси ючюн кюрешген адамны сыртына
ауурлугъун салмай мине болур эди таш...

Мында ашагъыз

1946 джыл Аппа Джамбул районда “Къызыл Джулдуз” колхозну терек бачхасына къараууллукъ эте эди.

Терек бачха узакъ болгъаны себебли, Аппа анда кече, кюн да тура эди. Биз, ання бла сабийле (мен бла мени гитчем), Аппагъа ашарыкъ элтиучен эдик.

Кёгет бишген заман эди. Биз Аппагъа ашарыкъ алыб бардыкъ.

- Аппа, къалай уллу садха тамадаса, бу алмала барысы да бизникилемидиле, - деб къууандыкъ биз, джетмеген джерибиз къалмады. Аппа бла ання ушакъ эте тургъунчу, этеклерибизге кёзюбюз къарагъан кёгетлени джыйыб келтирдик.

- Ай, Аллахны айыбы джугъарыкъла, нек джыртдыгъыз?! – деб Аппа бизге хыны этди.

Биз, энгишге къараб, мыдах болуб, этеклерибизни бошатдыкъ. Бу къадар алмагъа сен ие болуб, биз быллай бирни алыргъа эркинлигибиз джокъмуду дегенча, салпыландыкъ. Келгенибизге да сокърандыкъ.

Ання, бизни мыдах болгъаныбызны кёрюб, Аппагъа:

- Сабийлеге ашаргъа да джарамай эсе сад сакълагъанынг, нек тураса былайда?! - деди.

Биз мыдахчыкъла болдукъ, симсиредик. "Кел, кетейик, ання", - дейбиз аннягъа къысха-къысха. Ол джыртылгъан хазыр алмаларыбызны юйге берлик болур, бир да къуруса да, деб акъылыбыз алайды. Мени гитчем тѣкген алмаларыбызны хызенибизге джыя башлады.

- Хай, хай, элтмегиз! Бу бачханы бизнича кѣб иеси барды. Барысы да алай элтселе, мен нени сакъларыкъма, - деди Аппа. - Былайда ашагъыз, анга эркинлик береме.

Биз Аппагъа не джууаб этерик эдик.

Ання, бизни мыдахлыгъыбызны кѣлтюрмей, Аппаны гурушхадан толтургъан эди.

Ол кюн анняны ызындан сагъышлы болуб келе эдим. Аллай кѣб терекни биринчи кере кѣре эдим. Алмалары да къаллай уллула, къаллай ариула эдиле!

Аппаны "къолай" тамада болмагъаны кѣлюмю аз этген эди.

Мен ол кюн биринчи кере ангылагъан эдим аллай кѣб затны кѣб иеси болгъанын.

Аппаны хорланнганы

Бир кюн Аппа бла ання, биз “Къызыл Джулдуз” колхозда тургъан сагъатда, базаргъа Джамбулгъа кетдиле. Биз, ала джукъгъа кетселе, къайтырларын бек ашыгъыб сакълаучан эдик . Бизге хаман ууакъ-тюек келтире эдиле, неда бек сейирсинирча хапарла айта эди Аппа къайытса.

Джамбулгъа биз тургъан элден тогъуз километр бар эди. Ары, бери да джаяу джорюй эди миллет. Аппа бла ання да эртден бла кетиб, ингирде къайтыучан эдиле. Биз, сабийле, ингир болса, орамгъа чыгъыб, аланы алларына къарай эдик.

Ашхам бола, Аппа бла ання орамны башындан кёрюндюле. Биз алларына биягъынлай чабдыкъ, хызенлерин алдыкъ. Бизге къалачлары, джангы ётмеклери бар эди, гырт шекерлери да.

Аппа не эсе да мыдах эди, бизге ариу айтханлыкъгъа, эки къашы, сагъыш этсе болуучусуча, туюлюб эдиле. Юйге келиб, ингир ушхууур ашагъаныбыздан сора, ання, кюлюб, Аппаны хыртха уруб башлады.

- Бу бюгюн шпаналагъа 600 сом бериб келеди, - деди бизге.

- Къалай? - деб сордум мен, джууаб сакълай...

- Бир талай джаш болуб, бир кёк плацны тегерегине джыйылыб, сата тура эдиле. Муну кёргенлей, эрлай келтириб, эки имбашына атдыла. "Бу плац сенден иги бир кишиге джарашмагъанды", - деб махтаргъа болдула. Къой, гудучуладыла, деб кюрешдим, ангыламады. Плац а керти да ариу джараша эди. Алтыджюз сомну тёлеб, атагъыз плацны билегине атыб келе тургъанлайыбызгъа, ызыбыздан джетиб, тохтатыб, ол сатхан джаш адамла, "плац бизникиди, сен урлаб алгъанса, къайдан алгъанса", - деб юсюбюзге ёрге сюелдиле.

Атагъыз, бир кесек сагъыш да этиб, къолундан алыб плацны, бериб къойду, башыбыз бла къалайыкъ, деб.

- Бюгюн базарыбыз олду, - деди ання, хапарын бошай, мыдах кюлюмсюреб.

Олсагъатда 600 сом аз ачха болмаз эди. Биз, сабийле, къарыуубузгъа кёре ачыдыкъ, ачхадан эсе бек Аппаны алданнганына, мыдах болгъанына.

- Алтыджюз сом бериб, акъыл сатыб алдыкъ, - деди Аппа, китабдан кёзюн кёлтюрюб, бизге салкъын къарай. Андан сора джукъ айтмай, ол ингирде китаб окъургъа джарашхан эди.

Андан сора да Аппа кёб джылланы джашады бизни бла. Къарт да болду. Адам алдайды, деб бир да акъылына келмей эди аны.

Айтылгъан зат керти, адамла бары да тюз иннетли кёрюне эдиле анга. Ётюрюк айтхан, неда

аман иш этген адамдан, эрши ийис этген затдан джанлагъанча, узакъ джанлай эди. Къайда болса да бир аман ишни эшитсе, эки къашы туююлюб, мыдах болуб кесибизге бир зат болгъанча болуб келе эди юйге.

Аппаны аманлыкъгъа къыйнала билиую аман ишни ёмюрюбюзге эрши кёргюзтюрге джарады.

Аппаны ёчю

Терек бачханы Аппа джайдан джайгъа сакълаучан эди. Къалгъан заманда индек къазыучан эди. Биз, сабийле, Аппаны келирин бек ашыгъыб сакълаучан эдик. Ол келсе, юйге къууат келе эди. Ингир ашарыкъ ашагъандан сора кёб таурух, назму айтыучан эди.

Бир-бирде бек арыб келиучен эди. Ишде халпарын бир кесек солуб айтыучан эди. Бир-бирде уа эшикден киргенлей:

- Хырхаланы къыз, бюгюн Исмаил, эски темирчи, индекчилени барын да озду, - дей эди.

- Тели, тели, кесинги махтагъандан суйгенинг джокъду, - деучен эди, кюлюмсюрей, ання да.

- Тейри, Фатимат, менича джашла алай кёб тюлдюле, - деб къоша эди дагъыда Аппа.

- Кёрюрбюз орден такъсала, - дей эди ання.

- Сен Исмаилны саулугъуна къууанмаймыса? - дей эди Аппа.

Бир кюн ишден келиб:

- Тамбла хакъ алыр кюнубюздю, - деди атам.

- Машок бламы, огъесе хызен бламы барлыкъ-ма, - деди кюле-кюле ання.

- Экисин да элт, бир бидончукъ да элт, - деди

Аппа.

Ол кече Гыкка ауруду да, ання барырча болмады. Сора Аппа, мени да алыб, биргебизге Забида деб анамы апсыны да бар эди, хакъ бериллик джерге бардыкъ. Уллу адам тизилиу. Сау кюнню сюелдик. Заман джетгенинде, кюн экиндиге айланган эди. Алыб бошагъанла, “къалын”, “джукъа”, деб селеше эдиле, сюзмеге къараб. Сюзмени биринчи кере кёре эдим мен. Бидон меннге бек уллу кёрюне эди. Айрандан къалын, башында къаймагъы бла, ол сюзме меннге бек татлы керюннген эди.

Аппа башха тизилиуде эди. Анняны машогу керек болмады. Бир пуд кирген хызенибизге нартюх къуйгъан эдиле. “Джартысы ишлегенибизге, джартысы да “Ударник” болгъаныма”, - деб махтанган эди Аппа аннягъа. Алкъын андан къаллай гырджын боллугъун ангыламай эдим.

Ання, Аппаны хакъын, “ёчюн” да Аппа кеси этген таш тирменчикде тартыб, джармасын хантус, унун гырджын, кёбегин тауукъ аш этген эди.

Сабийле гырджынны джаратхан эдик. Эшикге ташыб, ойнагъан джерибизде да ашай эдик.

“Къурурукъла, эслеб ашагъыз, ичигиз тыйылыр”, – деб уруша эди ання.

- Ашама къой, бошасала, тынч туурла, - дей эди кюлюб Аппа.

- Семенланы сары джаш, бир да къуруса да, нартюх гырджындан тойдурдунг, - деб чам эте эди ол джыл ання.

Сюймекликни бурууу

Мен Аппаны ачыуланнганын джашауумда бек аз кѳргенме.

Алкъын школгъа бармай эдим. Бир ингирде, ишден келгенден сора, Аппа тамам ачыуланыб, бети агъарыб:

- Бир келсин, анасындан джигит туугъанды да, – деб къызыу-къызыу балтаны ауузун хыршылаб тебреди.

Мен симсиреб тынгыладым. Не болгъанын бир кесекден ангыладым. Уллу эгечими ишлеген джеринде бир малкъар бригадир киши джаратыб, атам а аны эшитиб, не этерин билмей эте тура кѳре эдим алай...

- Энди эшикни сен сакъла, терезени уа ким сакъласын, - деб ання Аппаны селеке эте эди.

Бир-эки айны атам уллу эгечими ич юйге джыйыб, эшик аллына джатыб турду, ол билеген балтасын да джастыгъыны тюбуне салыб. Ол алай эте тургъанлай, бир кюн элде бир “комиссия” айланды, хар юй башындан бирер ишчи къыз

джыябыз, деб. Хар юйден тийреде бирер-экишер ишчи кыыз джыйылыб, машина бла бизни аллыбызгъа да келдиле. Джазыкъ Аппа, ол законнга не сылтау этерге билмей, уллу эгечими, эки къашын туюуб, энгишге къараб, амалсыздан ийген эди.

- Ыхы, амал табдымы малкъарлы кызыны чыгъарыргъа, - деб ання Аппагъа кюлдю.

Бир кесекден, "Исмаил, кызынг малкъарлыгъа къачханды", - деб тийреден бир къатын келди.

Кёб турмай, малкъар кюеу келечиле ийди. Джекден джуукъ къоймай атам аланы, эгечими харам этерин айтды.

- Бир келир ол мен болгъан джерге, - деб, ол кеси аллын сакълагъан юйчюкге, къолуна Къуранны да алыб, кириб кетди.

Мен джашыртын къарагъанымда, джылагъандан тауушу да бузулуб, Къуранны макъам салыб, джылагъанын билдирмезге окъуй тура эди.

- Аппа, не болгъанды сеннге, - деб мен Аппаны джазыкъсыныргъа бардым.

- Сарычыкъгъа (уллу эгечиме Аппа Сарычыкъ дей эди.) Аллахны айыбы джукъгъанды, - деб, ол Къуранны окъугъанын тыймазгъа кюреше, джылагъанын бизге билдирмезге дыгалас этди. Алай а аны бютеу сыфаты тамам джюреги кыйналгъанын кёргозе эди.

Джекден джууукъ къоймай, эгечими харам этиб джети джылны турду. Мен джетинчи классха баргъан заманда атам бир къаты ауруду. Ол сагъатда эл бла бирге келиб, эгечим бла кюеу юйлю

болдула. Андан сора къара да ачылды.

Кёб джылланы эгечим бла джашай, келе, бара, игиликге, аманлыкъгъа джюрюй, кюеу адамлыгъын танытды. Артда Аппа бла кюеу шохла да болгъан эдиле.

Бир джыл биз уллу эгечиме къонакъгъа бардыкъ Оразада. Аппа да, кюеу да джамагъат намаз эте тура эдиле бирге. Салам берген заманда бизни кёрюб, кюеу ышарылды.

- Къалай чарлай эдинг, Исмаил, - деди кюеу, намазлыкъдан чыгъыб, къол тутта.

- Суймекликни буруу тыймайды, алай болса, мени бюгюн быллай ариу къайын къызларым болмаз эдиле, - деди.

- Уллу Къарачайдан не хапар? Тубаннга секирген къарачайлыла, бу джол а аджашмай келемисиз, - дей эди ол, мени алагъа биринчи кере баргъан заманымда Новая Балкариягъа баргъан автобусну орнуна Верхняя Балкариягъа баргъан автобуса миниб кетиб, джашчыкъ да мен да Верхняя Балкарияда кече къалыб келгенибизни селеке этиб.

- Энди мен Малкъардан хапар айтайым, алай а эм алгъа бизде къонакъгъа ашарыкъ саладыла, - деб ол диваннга олтуруб, эгечими ашха-суугъа ашыкъдыра эди. - Бизни ортабыз мындан джууукъ болса, сиз, "тырмы тартмай", мындан да таукел келе туругъа боллукъ эдигиз, - дей эди.

Ол кюеуден эгечими бир джашы барды. Кеси да къарачай къыз бла юйленген эди. Аны тамам Семенлагъа ушагъан эки эгиз къызчыгъы барды. Ол сабийчиклени кёргенимде, Аппаны ачыуланыб,

бети агъарыб, балтаны ауузуна джай ингирде джаныу эте тургъаны кёзюме кёрюндю. Кюлюмсюредим кеси аллыма. Киши кёрдюмю, деб тегерекге къарадым. Кёк кёзлю, Аппагъа ушагъан эгиз негер къызчыкъны къучакъларгъа изледим. Кесин тутурмай, дыбырдаб къачды.

Ол къызчыкъла Аппаны кесине былай ушарыкъларын билсе, ол кюн балтасын билеб, аллай бир кыйналлыкълар болмаз эди атам.

“Алгъа баргъан джашауну не джити балта бла да ызына ыхтырылмазлыгъы кертиди”, - дедим ичимден.

Тёрт тюмен

Хаман саулугуна, кючюне махтана турса да, атам арт джыллада бир кесек къарт бет алгъан эди.

- Къарт болгъанма, къызым, - деб сёз арада къысхаракъ эсгертиучен эди.

Мен Ыйых кюн сайын юйге барыучан эдим. Ненча барсам да, Аппа хаман китабы бла орундугъунда олтуруб тургъанлай кёрюучен эдим. Мен киргенлей:

- Сау кел, къызым, къалайса, не этесе, - дей эди. Китабны бир джанына салыб, джарыкъ сёлеше эди. – Аналары, къайдаса, бери кел, къызынг келгенди...

Не джууукъ заманда келсем да, алай эте эди. Бюпон а мыдах эди... Биягъынлай этди, алай а тауушунда бир тыгъылгъан заты болгъанын таныдым...

- Аппа, нек мыдахса?

- Къызым, къабыр орун сатыб алдым бюпон ананга да, кесиме да, тёрт тюмен бердим экибизге, - деди. – Экишер тюмен адам башындан. Ахрат юйге джер сатыб алсанг, алай уллу болмаз джарыкълыкъ кёлюнге, - деб къошду дагъыда, амалсыз ышара. – Ёлгеннге да юй орун керекди, ёлгеннге да ачха керекди... Биз энди мындан эсе ары джууукъ болгъанбыз. Эшта, былайда къалыргъа деб келген болур эдик.

Мени джыларым тыгъылды. Арбазгъа чыгъыб, юй артына айланыб, сытыб, ызыма кирдим. Кёзлерими къызаргъанын джашырыргъа, келиб, соханны артдым, ашарыкъгъа хазыр этгенча.

Мен ёмюрден бери да къоркъа эдим, Аппа бла ання ёлселе, не этерикме, деб. Кесими къоркъуу басыб тургъанлай, кеси башлаб алай айтханында, кесими тыялмай джылагъан эдим.

- Патчахла, ханла кетген дунияды бу дуния, - деди атам. - Киши да мында къалмагъанды. Бери туугъан ары барыргъа да борчлуду. Мен он сабийни ёсдюрдюм. Он адамгъа джашау этерге кюрешдим, къолумдан келгенча. Алгъышда айтханча, сизден киши чарпыгъан да болмады. Гудучу, зулмучу да ёсдюрмедим. Киши сизни сёкмейди... Ёлсек, адам борчубузну толтургъанбыз, къызым, адам дуниягъа аны ючюн тууады. Мен ёлсем да, сизни хар биригизни атыгъыз бла мени атым айтылыб турлукъду. Ол насыбды.

Ол хапардан сора ала алай кёб джашамадыла. Къарт къатынла, къаты ауругъанла, кёб джылланы ауруу кемирген адамла ёлгенлерин ангылаяла эдим. Алай, къалай ёлюр бизни ёмюрде башын джастыкъгъа салмагъан, ишден бели талмагъан нюрлю атабыз!?

Ол затны бюгюн да зорлукъгъа санайды джюрегим.

Джети джыл ётдю атам ёлгенли... Джети джыл болду биз кёрмегенли акъ сакъаллы огъурлу атабызны...

Ары кетгенле бери къайтмайдыла.

1988 Дж.

Тюз джолну барыгъыз

Къазахстанда биз джашагъан джерде хар юй сайын, ишчиси болгъан-къалгъан айырмай, бирер гектар чюгюндюр бере эдиле ишлерге. Бизге да Аппаны аты бла бир гектар берген эдиле. Аппа бла анняны ишге иерге бизни бетибиз джетмей эди. Чюгюндюр гектарны мен бла мени гитчем ишлей эдик. Эртден сайын урунургъа барлыкъла хар юй аллына тюбей, джыйыла-джыйыла барыучан эдиле. Окъуу кюн биз ишге бирибиз кюнортагъа дери, бирибиз кюнортадан ингирге бара эдик. Бюгюн а базар кюн эди. Джукъучулугъум къалмай эди мени. Ання, тур-тур, эте тургъанлай, бир кесек кечикдик, ишчи джыйындан къалдыкъ экибиз да. Мени гитчем:

- Элни къыйыры бла аякъ кёпюрчюкден ётюб, къара суучукъ чыкъгъан джерни къаты бла, къысха джолчукъ барды, - деди.

Мен кесим ол сагъышха кирмегеним себебли, "хо" дегенча анга къарадым, кийине.

Аппа, бизни сёзюбюзню эшитиб:

- Аякъ джол къыйынды. Джангур джауса, ол кёпюрчюкню элтирге да болур, къара сууну, белги-

сиз, кир болуб, уллу суу элтирге да болур. Кърал ишге къралны джолу бла, уллу джол бла, барыгъыз, - деди. – Джангур урса да, аджашмазсыз.

Аппаны сёзюн тюзге санаб, экибиз бир-бири-бизге къарадыкъ.

- Чыгъарыкъ эсегиз, чыгъыгъыз, джангур джауб тебрегенди, - деб ання бизни ашыкъдырыб ишге ашырды.

Биз, эрине, уллу джолгъа айландыкъ.

Къайгыы сѣзде

Атамы анасы Джулдузхан элде игиликге, аманлыкъгъа джюрюрге ангылы болгъанды. Ол адамлыкъ джорукъну бир керекли шартыды. Бир кюн юде къояр адам болмай, къарт анам атамы, юч джыл болгъан заманында, тийреде бир ёлгеннге биргесине алыб баргъанды. Анда, адет-деча, джууукъ, тийре, хоншу джыйылыб, джылау, сарын эте тургъандыла.

Бизни къарт анабыз сѣзде, тилге уста адам болгъанды. Адамланы эслеринде кѣб кюкю, чам сѣзю да къалгъанды.

Джылау эте тургъанлагъа къарт анам да Исмаилны да алыб къошулгъанды. Сора сарын этгенди:

Ахратда тѣре бар эсе,
Анаугъа джолукъгъан болур Салима...
Ой, быллай кюн келсин а, дейме,
Мени суймеген къаллыма...

Быллай сарын джылауну джангыдан джан-нгыртханды. Джылаб, джылаудан эригиб, ёлюкню кѣлтюрюб эшик аллына чыгъаргъандыла. Афен-

ди дууа этиб, арбаздан чыгъа тебрегенлей:

Ахратда төре бар эсе,
Анаугъа джолукъгъан болур Салима
(Анау эри),

Ой, быллай кюн келсин а, дейме,
Мени скоймеген къаллыма, -

деб, джумдурукъчукълары бла кёзлерин ууа,
“джылагъанды” юч джыл болгъан Исмаил...

Джыйылгъан миллет дырын болуб кюлгенди-
ле алайда.

Къарт анам, атамы къолундан тутуб, хыны эте,
юйге ашыкъгъанды. Андан сора ол джашын аллай
джерге элтмегенди, къуру къууанчлагъа болмаса.

Аны ол кюн кёргенле Джулдузханнга: “Джулдуз-
хан, джашынг айтыллыкъды, Аллах узакъ ёмюр
берсин ансы!” – дегендиле.

Къарт анам атамы бек скойуб, бек эркелетиб
ёсдюргенди. Ана джылыудан тоуб ёсген атам,
сарыджилик, къууанчлы, саулукълу, чырайлы да
болгъанды.

Адамла джангылмагъандыла. Атамы, адам-
ла айтханча, аты айтылды... Юч ёзенден ары, уллу
къралгъа... Фахму бла, джигерлик бла, чырай бла
да...

25.03.2001дж.

Юлеше барырла...

Азиядан кечгенден сора биз Октябрь элде талай джыл джашагъан эдик.

Бир кюн атам бичен алыб келе тургъанлай, Къарданик сууну кечиуюнден ёталмай, бичен арба батханды. Биргесине мени экинчи гитчем – къызчыкъ болгъанды.

Атам да, эгешчигим да, арбаны батхан джеринден чыгъаралмай, дыгалас эте тургъанлай, Къарданикден Октябргъа эки орус джашчыкъ келе тургъандыла. Аллах берди бизге болушлукъ, деб Аппа аланы чакъыргъанды. Ала къошулгъандан сора, арба суудан ётгенди. “Машалла, - дегенди Аппа къууаныб, кесибизча, - аферим, молодец, живи”, - деб къошуб, къолларын тутуб, джашчыкъланы ашыргъанды.

Тёртюнчю классха баргъан эгечим, кесини орусча билимин Аппадан кёб кёрюб:

- Да, Аппа, ала экеулен эдиле, сен а, биреуленнге айтханча, “живи”, деб нек кьойдунг, - деб кюлгенди.

- Къызчыкъ, ала аны кеслери юлеше барырла, - деб, орус тилде терен усталыгъы болмагъанына кеси да кюлгенди.

16.04.2004 дж.

Эчки тери — кёлегим

Бир джол ання Къурманда Хурзукда юлперинде болгъанды. Малла къошда заман. Аны юсюне да анамы къарнашы да юйде болмагъанды. Къарт анам, табыкъ болмай, джаны тийсин, деб, юйде табылгъан ол болуб, бир эчкини кесдиргенди къурманлыкъгъа. Эт юлюшню, терини, кёлеклик, чепгенлик, дагыда башха къошакъланы хазыр этгенди иерге Семенлеге.

Алай а, анняны элтирге келген арбачы ашыкдырыб, юлюшню быстыр къошакълары алынмай къалгъандыла. Адамлыкъ сыйына бек сакъ болгъан Джулдузхан “джетишмеген затны” дженгил огъуна ангылагъанды. Ол эчки терини бучхагъындан суйреб, юй башына миндиргенди.

Ой, джууукъларым, тенглерим...

Халыуаларым, бёрегим...

Хырхаладан келген

Эчки тери - кёлегим, -

деб къычыргъанды тегерекге, эмда, буруб-буруб, юй башындан терини атханды. Гыланч бурула, эчки тери арбазгъа джайылыб тюшгенди.

Юйдегиле эшикге, къарт анамы “джырына”,

чыкъгъандыла, пырх-чырх болгъандыла. Джууукъ, тенг Джулдузханны “артистлигин” иги билгендиле, аны ючюн уллу сейирсинмегендиле.

Киши джукъ айталмагъанды, анняны джазыкъ-сынган болмаса къайын анасыны аузуна тюшгенине. Келинни не айтыр къарыуу болгъанды, тынгылагъандан озуб!

Бизге ол хапарны, Джулдуз анабызны фахмусун черте, ання кёл къалдырыр орнуна, кюлюб айтхан эди

Биз а, туудукълары, адамны джылына, сыйына келишмей берилген затха: “Сеннге Джулдузхан бир сау болгъа эди тыйыншлынгы берирге”, дей-биз.

16.04.2000дж.

«Токъмакълы» джыр

Атамы эгечи Чаукана А... эрге чыкъгъанды. Кюеуню Семенлары Чауканагъа тенг кёрмегендиле. Къарт анабыз а иги танг да джаратмагъанлыкъ этгенди.

Чаукана кеси чырайлы, акъыллы, басымлы, сезимли адам болгъанды. А... улу, Чаукананы бек джаратханын билдириб, кёб кюрешиб, алай алгъанды.

Бир кюн А... улу бла Чаукана къошха тебрегендиле. Кюеу, бийчесин арбагъа олтурта, аны иги омакъ болурун излегенди. “Токъмакълы джаулугъунгу къыс!” – деб буюргъанды ол...

Чаукана, “огъай”, деб анга тил ангылаталмагъанды. Токъмакълы джаулукъ къарт анамда болгъаны себебли, ала джолдан Семенлагъа къайтхандыла. Арбадан тюшюб, кюеу анамланы юй таба таукел атлагъанды, анама тилегин ангылатханды. Анам да, джукъ айтмай, юйге кириб кетгенди. А... улу кёб сакълагъанды, анам токъмакълы джаулукъну чыгъарады деб...

Бир заманда юйню эшигине джууукълашыб, ачама десе, къылыч салыныб тура, юйню ичинден

да бир харс, бир тепсеген тауушла эшитиле. Иги тынгыласа, къарт анам юнню ичинде тепсей, джырлай:

“Алла- алла, теличик...

Хоп-хоп, теличик...

Ма, къылыч, токьмакъла!”.. -

деген тауушланы эшитгенди.

Къарт анам, кюеуню орунсуз джерге токьмакълы джаулукьну тилегенин селеке этиб, юнню ичинде тепсеб, эшикге дери келиб, эшикни уруб: “Ма, къылыч, токьмакъла!”, - деб, дагыда тепсеб, юнню узунуна бара тургъанды...

Аны кёрюб, кюеу кесини “оноууна” сагышлы болмагъанды, анам къызгъанчлыкь этеди, деб алай ангылаб, кёлю къалгъанды дагыда...

Алай бла, къошха кюеу бла Чаукана токьмакълы джаулукьсуз кетгендиле...

Бизникиле уа бюгюн да Джулдузну “токьмакълы” джырын унутмайдыла. Орунсуз джерге омакъ болургъа излегенни кёрселе, токьмакълы джаулукьну джырын эсгертедиле.

20.05.2001 Дж.

Арыгъан келин

Унух хаджи бла Джулдузханны эки кызылары бла эки джашлары болганды.

Джашланы тамадасы – бизни атабыз Исмаил, кичиси – Салих.

Салих юленирге джарлыракъ юйдегиге узалганды. Семенлагъа уллу берне-керек эталмагъандыла джууукъ юйлери. Келинни атасы болмагъаны себебли болур эди...

Бай юйден чыкъгъан къарт анам (Биджиланы Къудентни кызы) келинни чыры болмагъанын огурамагъанды. Алай а, сёзню ачыкъ джюрют-мегенди.

Бизникиле джууукъ юйню танышыргъа чакъыргъынчы, ала башха джерге кёчюб кетгендиле. Чакъырыргъа баргъан джашла аланы элде табмагъандыла. Келинни ата юйю деменгили болмагъаны къарт анамы джюрегине салкъынлыкъ салыб тургъанды алайсыз да. Аны юсюне да ала “замансыз кёчгюнчюлюкню” къошхандыла, ол а анамы кёлюне иги огуна да къатылганды.

Бир кюн Учкулан базарда бир узагыракъ джууукъла тюбег, келинни юсюнден хапар соргъандыла анама.

“Бара-бара, баз табдым,
Базны ичинде бир арыгъан къаз табдым.
Къазны урдум да, - атламады.
Минат юйюн сакъламады”, -
деб джууаб этгенди къарт анам.

Келинни ата юйю уллу, кенг кертмеленнген юй болгъанды. Ичинде хапчюгю аз болгъаны ючюн “баз” атагъанды анам. “Арыгъан къаз” деб а келинине айтханды.

“Къаз аллай бир къарыусуз болгъанды, урулгъанында да, атлаялмагъанды”, даулагъанлыкъ-гъа да, берне чыгъар джер болмагъанды.

“Минат юйюн сакъламады”, - деб “замансыз” кёчюню юсюнден айтханды.

Бу болум Джулдузханны джыры бла Учкуланны “кюлкю тарихине” къошулгъанды.

17.05.2001дж.

Белляу

Атам он сабийин, 29 туудугъун да къалдырмай сую эди, хар кимни кесича эркетиб, энчи атай эди.

Бююнлюкде сабийлери, туудукълары да эслеринде аны эркетген сезлерин тутадыла. Хар сабийи, туудугъу да мени бек сую эди къалгъанладан деб турадыла. Бююн да дженгдирмейдиле, «алчылыкъгъа, айырмачылыкъгъа» толу ийнаныбдыла.

Мен, джаннгыз къалгъанлы бери, анамлагъа кёбюрек бара эдим. Бир кюн джашчыкъ бла мен автобус остановадан юйге дери, (иги танг узакъ эди джол) джаяу бардыкъ, (джашчыкъга эки джыл болгъан заманда) аны джюрюшюне, баш джарашдыра.

Юйге джетерге джашчыкъ баш къагъа башлады, джюрюгенчиги татыб. Мен юйге кириб, аны орундукъ юсюне джатдырдым. Мен атамы къатында сабийге къарамай эдим. Аны билиб, атам сансыз къалгъан джашчыкъгъа белляу айтыргъа джарашды.

Белляу, белляу ... Белляу айта, белеим,

Гитчечикни уллу болуб кёреим...

Тама, тама джюзер кибик кёл болгъун.

Джыйыла, джыйыла джашар кибик эл болгъун.

Ойнай, ойнай бешик бауунг ычхынсын.

Башынгдан бир огъурлу къаргъа къычырсын.

Къаргъаланы къонушлары къолдады.

Азрет-Алий, келе эсе, джолдады.

Азрет-Алий деб атам джашына айта болур эди, эшта, тансыкъ болуб.

Джашчыкъ да, джукъугъа кете, тынглай эди джыламай, бир джукъ англагъанча ол къадар иги умутдан.

Аллай ариу белляу айтылгъан болмаз эди аннга ол кюннге деричин.

Базук

Къарт анам - Джулдузхан алкъын уллу юйге иги бош болмагъан заманда бир джууукъ къыз олтура келгенди.

«Келин, ашынг - суунг, джашауунг къалайды, кереклинг бармыды, - деб ёзденликге соргъанды.

Уллу юйде эт бишеди.

Андан меннге не тюшеди...

Эм кёб джетсе – бир базук.

Базук тийген мен – джазыкъ, деб

Джуаб этгенди келин. Экиси да кюлгендиле, чамны джаратыб.

Аны эшитгенле базукну санда санау этмезча болгъан болур эдиле.

„Кёкге“ бла „Джерге“

Биз, Семенланы джашдан туугъанла бла кыздан туугъанла, Къзахстанда Къзыл-Джудуз колхозда бир узун орамгъа тизилген эдик. Бизни юйюбюз Къазий хаджи бла Мухамматланы орталарында эди.

Атамы Хырхаладан юдегиси ууакъ эдик. “Исмаилны алысын юдегиси” дей эдиле бизге. Гитче болгъанлыкъгъа, джууукълукъ дамын англай эдим мен.

Кюн сайын мен къарнашымлагъа кире эдим, джангы туугъан кюнден джангылыкъ излей. Неда анам бир джумушха ие эди мени. “Кел, Маруа, не керекди”, - десе келин, бирде джууабым бар эди, бир-бирде уа, бош киргеними ангылата, тынгылаб къоя эдим.

Бир кюн мен да тургъанлай, эшикден Мухамматны джашы кирди. Ол талай заманны юйню башына къараб, къолун да кёзлерине тутуб, Азретни анда излегенча этди. Ол Азретни сюеги андан мийик болгъаны ючюн эте эди алай.

Азрет да талайны, йилиб, джерде бир тас

болгъан ийнени излегенча этди. ... ни сюеги андан алаша болгъаны ючюн эте эди ол да алай.

Андан сора, бир-бирин кеб заманны кермегенча ийнакъладыла, къучакъладыла, ёрге-ёрге кёл-тюрдюле.

Чам эте, селеше келиб, мыдах болдула, аскерге кетген тенглери - Семенланы Рамазан эслерине тюшюб. Рамазанны сагъындыла, аны къайдагъысын билмегенлерине къыйналдыла.

Сора Азрет мыдах макъам бла аннга этген джырын башлады.

Джырлай эди Азрет. Ауазы тамам сейирлик болмаса да, джашлыкъ бла ариулугъу, джюрегинден чыгъарыб айтханыны дамы ол кюню сейир тауушлу эте эдиле. Экисини олсагъатда тауушлары къулагъымдады бюгюн да.

Джашлыкъ, ариулукъ, фахму – бары да бир джерде болуб, юнню ичин чыракъ кибик джарыта эдиле. Ол кюу Семенланы (Къабдырмазланы) Рамазаннга халал, суйген джюрекден этилгени белгили эди. Аны сёзлери былайдыла.

Аягъына миннген, башына бёрк кийген
Къалмай къазауатха баралла...

Анала джашсыз, къызла къарнашсыз,
Келинле да башсыз къалалла.

Кёкню къойнун къармай,
Джерни башын аулай,
Дунияны кёрген кёгюрчюн,
Сен Рамазандан келтир бир тюз хапар,
Ий, шо, бир къыйнал мени ючюн.

Көктюн учуб барыб, излеб аны табыб,
Боллукъса сёлешиб къайтыргъа,
Мен къайдагъысын кесим да билмейме,
Сеннге, былай бар, деб айтыргъа.

Украинада, Белоруссияда,
Бессарабияда соруула...
Рамазан бла аны нёгерлери
Аланы биринде болурла.

Алада джокъ эсе, тура болурла
Джесирге тюшюб, джесириб.
Не келиб келалмай, не къалыб
къалалмай,
Джюрюрюк джоллары кесилиб.

Кёкде кёк турнаны, сууда суу суусарны,
Джерде джекни кёрген кёгюрчюн,
Сен Рамазаннга саламымы айта,
Бир къаты къучакъла мени ючюн.

Бу джашау деген къалай сейир затды,
Джарауузну джукъгъа санамайд.
Хаулат, десенг, ол кеси биллиқди,
Аны аты бла салам айт.

Ол да мени сорса, хапарымы айтырса,
Мен да кёргенича турама.
Кюндюз ишле бла, кече тюшле бла
Кечине, кечине барама.

Кече тюшюмде боркюлдаб, къайнаб
Къара тенгиз кызыл джана эд,
Ай да, анга тюшюб, кёкню тубан этиб,
Кюйюб, тауусулуб бара эд.

Къара кече болуб, тутуш тубан толуб,
Бир чюйре джерде къалаем,
Мен Рамазанны кёрюрге термилиб,
Излеб, ары-бери бараем.

Бек кёб изледим, джер да тентердим,
Айланган джеримде табмадым.
Не Кюн ышарыр, деб, не да Ай чыгъар, деб
Иги мурат этиб сакъладым.

Сюннгулери бла кюрешиб солдатла
Къарангы кечени чакъдыла.
Айны, Кюнню да, миниб, самолётла
Орунларына такъдыла.

Миллет джыйылды, дауур да тыйылды,
Джер да, кёк да бирча джашнады.
Бу къан къазауатны хорлагъан Джуртубуз
Иш къазауатны башлады.

Мен бу тюшлени былай кёреме,
Магъаналарын сакълайма,
Бу письмоланы джазыудан джазама,
Иерге уа адрес табмайма.

Аллах джаратхан джанланы арасында
Барындан да огъурлу кёгюрчюн!
Къакъ къанатынғы, айт аманатымы,
Унутмазма мен да ёлгюнчюн.

Кёзлери джыламукъдан толуб, “къарыусуз-
лукъларына” бир-биринден уяла, ала, джылаб
къоймаз ючюн, биягъынлай чамгъа, накъырдагъа
джараша эдиле.

Бир кесекден Азретни Уллу Ата джурт къазау-
атха этген джырына кёче эдиле.

Аягъына минген, башына бёрк кийген –
Къалмай къазауатха баралла.
Сабийле, къартла, къызла, къатынла,
Тейри, бек учхара къалалла.

Сабийлени эмда къарыусуз къартланы
Къатынлагъа аманат этейик.
Гокка хансла кирик бу ариу къызлагъа
Биз не оноу этиб кетейик.

Биз оноу этиб не тюзетейик,
Этген муратыбыз толгъунчу,
Хур къызла кирик, былай бир туругъуз,
Дуня бир джанына болгъунчу.

Бек уллу бушуу алыб барадыла
Ауур юйдегиле къойгъанла.
Аладан кефли чыртда тюдюле
Джаш къатынлары къалгъанла.

Кетген джашларынг сау-эсен къайтырла,
Биягъы насыблы Къарачай.

Джангы къууанчланы джарытыр
джарыкъ Кюн,

Тауларынгы сакълар толгъан Ай, -
деб бошай эди Азрет джырын.

Алай а, Къарачайны башха тогузь минг ула-
ныча, Рамазан юйге къайтмады къазауатдан. Аны
эгечлери бюгюн да, ол джыр сагъынылса, джылай-
дыла. Мен а, адам ортасы болгъанымда да, сёз-
лери бла сезимлерини ариулугъуна сейирсинеме.

Юйдегилери уллу болуб, хар ким башы къай-
гъылы болсала да, ала бир-бирлерин алгъынча сю-
ерге бошамасала да, игиликде-къыйынлыкъда ба-
рыб, келиб, ариу джашадыла ёмюрлери.

Юйдегиле да ёсдюрдюле.

Азрет «бойлулугъуна» кёре, кёкге тартханлай
джюрюдю. Назмучулугъу бла атын айтдырды.

Ол джырлагъа къошду кёб джырла.

... къарнашыбыз да иги юйдеги ёсдюрдю. Арт
джыллада Семенланы хаджилени тизимине да къо-
шулду – Кябагъа барды. Аталарыбызча анда
ёлмей, сау къайтды. Адамлыкъ шартланы бузмай
джашады, джашау джолун адамларыны къолунда
бошады.

Кёк да, Джер да, бу эки татлы къарнаш -тенг-
леча, джашауну багъанасыдыла эмда магъанасы-

дыла, бир-бирлерине дагъандыла.

Джерни юсюн кёк джылытады, джашнатады,
джасайды, келлик джашаугъа джолну джарыта.

30.12.93 дж.

Джюзюм суу

Ол джыл мен шахардан элге джюрюб ишлей эдим.

- Биз адам керекли болабыз, эригебиз, - деди атам меннге. – Мадар болса, элде ишле, шахаргъа бара-келе турурса, юйге къараргъа. Кёбюрек бир-бирибизни кёре турурбуз.

Ол оноу мени кеси джашауума алай таб келмесе да, мен огъай демедим атама. Элде иш да табылды. Керек заманда атамлада къала эдим, джумуш тынса, юйге –шахаргъа келе эдим. Алай эте, окъуу джыл бошалды. Ол джыл джолоучулукъдан эригиб, джаз болуб, школда каникулла башланганларында, артыкъ да бек къуанган эдим.

Алай а, атам бла анамы кёрлюк кюнлерим азая баргъанын ангыларча болгъан эдим ол джыллада. Къыйналсам да, сокъуранмай эдим элде ишге джюрюгениме.

Ол джылдан сора ала хазна джашамадыла. Джашаугъа ийнаныу, тырмашыу, дунияны джарыгына къууаныу нечик кючлю болгъанын аланы халилеринден ангылагъан эдим.

Бир кюн келгенимде, ання цементни булгъаб, топуракъны къатышдыргъанча умут этиб, ол да

аны дженгил къатыб баргъанын тыялмай, булгъа-мы къабыргъадан тюше тургъанын кёрдюм. Къыйналдым.

- Не этесе, ання? – дедим.

- Ма бу хунаны сюртеме.

- Да, ання, ол къол бла сюртюлмейди, агъач не темир къалакъчыкъ бла сюртюледи.

Не уа Аппаны гардош бачха къазгъаны...

- Къызчыкъ, бачханы ханс басханды да, эм алгъа хансын оруб, андан сора къазаргъа керекди, - дей эди атам. Кертиси да эм алгъа хансын оруб, андан сора бачха къазаргъа джарашхан эдик.

- Алай этсенг, этер ишинг кёзюнге кёрюнеди, ишинг кёзюнге кёрюнсе, этерге, ишни джыгъаргъа тынч болады, - дей эди Аппа.

Аппа хар этген ишини магъанасын кескин айыртыб, алай ишлете эди. Ол башлагъан иш алай ауур кёрюнмей эди. 1980 джыл гардош бачханы Аппа да, ання да, мен да къазгъан эдик. Ол джылдан сора бирге бачха къазмадыла ала. Ол алагъа ахыр къач эди...

Кёб турмай ання район больницагъа тюшдю. Биз аны кёре бара эдик.

- Ання, эртдерек нек джатмадынг больницагъа? – деб сордум мен.

- Гардош джерде тургъанлай, нечик джатар эдим. Ёлурге къачан да кеч тюлдю, - деб ышарылыргъа кюрешди.

Биз къыйналгъандан не этерибизни билмей эдик. Ол джыл джашчыкъ гитчечик эди. Юйде киши болмагъаны себебли, ызымдан тагъыб да

айланалмай, тышындан кирит салыб кете эдим. Юйден чыкъмазгъа ол сёз бере эди. Юйде олтургъаныны шагъатына ол “чындай этерге керек эди”. Аллына оюнчакъла, китаб табханымы да сала эдим. “Была бла ойнаб бошасанг, бу чындайны этерсе”, – деб къоя эдим. Ол анга керти ийнана эди. Мен чындайны башлаб бере эдим. Мен келирге бу битерге керекди, деб буйрукъ бере эдим. Мен, аннягъа барыб, джумушуна къараб келсем, ол, чындайны уллу ёсдюрюб, табанына джетдириб, табан эталмай къатышдыра тургъанын кёре эдим. Кюле эдим. “Ишлерин” барын да тындырса, ол башын форточкадан къаратыб, орамда озгъанла бла сёлеше туруп эди..

Бир кюн биягъынлай аннягъа бардым. Элтген затларымы кимине алай, кимине былай деди. Алмады.

- Бир джюзюм суу алыб келсенг, - деди.

Алайда тюкенлеге къарадым, табылмады. Сора мен шахаргъа келдим, джюзюм суу алдым, джашчыкъны, юйню ачыб, хоншулагъа аманат этдим. Ызыма, больницагъа, ашыгъыш, джанымы къолума алгъанча, джетдим. Орундукъну юсю бош эди. Докторла, меннге къараб, башларын энгишге тутдула.

- Анангы юйге алыб кетдиле сени аллында, - деб алай айтдыла, бетиме къараялмай.

Мен, джылагъанымы тыялмай, район больницадан юйге чапханны орнунда джаяулай кетдим. Къалай келгеними да билмей, джетдим. Келсем, алкъын джашаудан умут этиб, дуняны кёгетини татыуун излей къалгъан анам орундукъда къымыл-

дамай джата эди. Билмейме, къаллай бир хахайдан алгъанымы, не этгеними да билмей эдим. Ёлюм меннге къачан да зор кёрюнеди. Аппа да, къатынла да, джылаб, меннге къошулдула. Анадан айырылгъандан уллу къыйынлыкъгъа мен джукъну да санамайма андан бери.

Джюзюм сууну сакълагъан анамы, алкъын дуняны хантын излеген анамы джюреги энди урмай эди. Мен, ийнанмай, тийиб- тийиб кёрдюм. Огъай, энди аны джюзюм сууну ичер къарыуу джокъ эди...

Джюзюм суу – мени арт хатерим, арт джумушум анама - печь башында сюеле эди. Кечикген джюзюм суу...

Мен алгъаракъ келсем, ол суу анамы бир кесек джашауун созар эсе уа... Мен шышагъа ачыулу эм джарсыулу къарай эдим... Сени табама деб, анамы арт сёзюн эшитмедим...

Мен сахарда турама. Ишден келе, тюкеннге къайтыргъа ёчме. Кёгет тюкенде джюзюм сууну кёргеним сайын анам эсиме тюшеди.

Джюзюм сууну, ёлюр ауруудан ауругъан излержа, не хайыры болур адамгъа, деб мен анга сагъышлы къарайма.

Дуня джашаууну татлылыкъгъы аны татыууча болурму?

Сура тла

Арт джыллада Аппа бла ання джылдан джыл-
гъа къартлыкъ бет ала баргъанлары белгили эди.

Джаз бла джайны, джай бла кюзню орталарын-
да белги джокъду. Аныча, джашлыкъдан адам
ууакъ-ууакъ къартлыкъгъа барады. Адам аны кеси
эслемейди. Тышындан къаты, акъылсыз адамла,
ол халны адамны кесине билдиредиле. Къарт бол-
мазлыкъны да къоймайдыла. Адамны кёрселе: “О,
къарт болуб къалгъанса да, нек болгъанса бы-
лай?” – деб сорадыла. Бу сёзлени эшитген, къууа-
ныб, игими джашарыкъды? Бу сёзле адамгъа сау-
лукъму бередиле? Андан эсе: “Къалайсыз? Не эте-
сиз? Саулукъ къалайды? Тынчмысыз?” - деген иги
тюлмюдю? Анда-мында анняны алгъын таныгъан-
ла: “О, Фатимат, нечик аман болгъанса, ол ариу сы-
фатынгдан джукъ да къалмагъанды да... Ол чачын-
гы уа джугъу къалгъанмыды?” - дей эдиле. Аллай
сёзлени атам, анам да арт ала ууакъ-ууакъ эшите
эдиле.

Мен ол затланы ангыларча болгъан эдим. Келе
эдим Ыйых кюн сайын, юйде ишими атыб. Келге-
ним сайын, ала уллу къонакъгъа къууанганча къу-
уана эдиле. Мен аланы джазыкъсыннгандан не эте-
рими билмей эдим. Хар сабийлерини келгенин-кел-

мегенин санай эдиле... Келгенге разы бола эдиле, келмегенге кеслери сылтау кыраи эдиле джю-реклерине сабырлыкыгъа, кечмекликге...

Къыйынды адамны арт джыллары, ёлюмге джууукълашхан заманы. Ол заманда болур тамам баланы керек болгъаны.

Бир кюн келгенимде, ання ич юйге бизни барыбызны да суратларыбызны рамкагъа тизиб, тагъыб тура эди. Барыбызны да бирер-экишер суратыбызны - кеси джаратхан.

- Ання, не этесе, бусагъатда суратланы былай такъмайдыла, - дедим мен

- Сиз бирге джыйылыб кёб кере келалмайсыз. Былай такъсам а, барыгъызны да бирден кёреме, тансыгъымы ала-ала турама, сиз бир келгенден бир келгенге деричин. Экинчиси, кесигиз менге джууаб этгенигиз да болады, суратла уа сёз эшитдирмейдиле, джукъ дауламайдыла... Сыфатыгъызгъа не сёз барды, - деди анам.

Аны эшитгенден сора, бир сёз бла да къыйнамам аланы, деб сёз берген эдим кесиме.

Нечик къыйынды джаш башынг бла ананы джюрек сезимлерин ангылагъан! Джашлыкъны джюгю уллуду. Башы къайгылыды адам олсагъатда. Окъугъан, ишлеген, джашау нёгер таныгъан, юйдеги башчы болгъан.

Уллу сабийле анагъа алгъынча къууанч болалмайдыла. Джангы джашау бери тартады, анангы, атангы да сую тургъанлай. Анам, джангы джашауну татлылыгъын ангылаб, келмейсиз, деб да дауламай, суратларыбызны ич юйге такъгъан эди.

Андан бери кёб джылла ётдюле. Мен алкъын

къартха саналмайма.

Сабийле ёседиле. Кими окъуйду, кими ишлейди. Алгынча басмайдыла ала төгерегими. Бир бир келиб кетедиле болумларына кёре.

Мен да стенканы табхасына, хрусталь сауутланы ичине, аланы школну джангы бошагъан суратларын тизгенме...

Джашау кёзюудю...

1999 дж.

Джесирликни джолунда

“Суу” деб кьаты джылагьанымы эсгереме.

Къычырыгьым танг болур эди, башха мадар табмай, Аппа мени кьойнуна алыб, суу излерге джайылгьан эди станцияда. Суу излей барыб, бил-мегенлей, анамы анасы – Хаджикъызгьа тюбев кьалгьан эдик. Экисини кьууанчлары ол кюн!

Аппа бизни алайда поездден кьарт анамы тургьан джерине тюшюрген эди.

Ол станцияны аты Мерке эди. Бир талай кюнден Аппа бизни кьарт анам бла кьоюб, анасы бла тамада юйдегисин излей кетген эди.

Аппа, ання, мен бла мени гитчем Терезе элден кьонакълыкьдан чыкьгьанбыз. Кьонакьгьа келген кечебизде кечюргендиле.

Тамада кьауум – кьарт анам – Джулдузхан, атамы кьарнашы Салих, аны юй бийчеси, юч сабий – юйден, Кьарачайдан чыкьгьандыла. Аланы хапарлары Джамбул тегерекден чыкьгьан эди. Биз кьауум – тёрт сабий – Абу-Юсуф (анамы кьарнашындан туугьан), мен, мени гитчем кьызчыкь, кьарт анам анняны башчылыгьында кьалгьан эдик.

Анняя алайда кесине иш кьуараргъа кюрешген эди. Складха тамада этген эдиле. Складда тауукъ аш, мал аш бар эди.

Ачлыкъ заман.

Адамла тилеб аннядан, жмых машокланы джерге тегуб, аны ичинден нартюх, будай, чеблеу бюртюклени джыя эдиле.

Адамла аннягъа алгыш этгенлери эсимдеди. Иши бла ання бизни ач этмезге кюреше эди. Ар-харакъ. бир къара къолан ийнекни да кьурагъан эди немца пороады деб, сютлю боладыла ала, дей эди, кьууана. Биз сют, айран иче эдик, ачлыкъдан кьутулуб.

Аппа, къарт анам бла ання селешгенге кере, Меркеден Джамбулгъа джаяу кетген эди. Ачха олсагъатда кишиде, кечгюнчюледе, болмаз эди, бизде да алай болур эди.

Мерке стансе бла Джамбулну ортасы къаллай бир болгъанын мен бюгюн да билмейме, олсагъатда кьой эсенг. Айтыуларына кере, бек узакъды.

Аппа кечикгенинде къайтмайын, къарт анам бла ання аман сагъышлагъа кирген эдиле. Джалда бир зат болубму къалды, огъесе адамларындан адамы чарпыды, -деб кыйнала эдиле хаман.

Талай ай етген эди. Биз Аппаны къайтырындан тюнпюлюб, кесибизча джашау этерге тюзелген эдик.

Бир кюн эшик аллында ойнай тургъанлай, узакъда Аппаны келе тургъанын керген эдим. Ол кунден бек кьууанган эсем да билмейме джашауумда. Не къарыууму да салыб, аллына чабхан эдим. Асыры баш атыб чабхандан, абыныб джыгъылгъан эдим букьу джалгъа. Аппа да мени

джыгъылгъанымы эслеб, чабхан эди. Мени букъу джугъуму къагъыб, къойнуна кёлтюрген эди, къызым, хариб, саумуса, - деб.

Бизни джашауубуздан къысха хапар алгъан эди атам менден. Къарт анамы (Хаджикъызыны) ёлгенине бек къыйнала эди, эшитмеген кёре эдим. Абу-Юсуф бла ання ишде эдиле. Мен Аппагъа анняны ишлеген джерин кёрюзген эдим. Ол кюн аланы къууанганлары сабийлерини сау болгъанларына!

Тюбешиу къууанчдан сора, Аппа аннягъа кетиу оноуну ангылатхан эди. Аны юсюнден Аппа бла ання иги танг дауур да этген эдиле.

Анняя алайдан кетмейме, деб тирелген эди, алайда хайт деб джашау тюзелгенине кёзю къараб. Бир кюн анняя сют тартаргъа кетиб тургъанлай хоншулагъа, Аппа бир машинаны тутуб келиб, хапчюк-лерибизни ары джюклеген эди. Сют тартыб келе тургъан анняяны къолундан сют челегин алыб, бир бидоннга къуюб, кесин да машинагъа атхан эди. Алай бла кёчюу оноу битген эди.

Биз келирге Джамбулгъа къарт анам, Джулдузхан, ёлген эди. Атама аны ёлгени бек къаты тийген эди. Кёб джылланы, сагъыннганы сайын кёзюне джыламукъ урганлай тура эди. Артхаракъ, атам анасына багъышлаб, зикир халда кюу этген эди. Таймай маулутлада тилеб айтдыра эдиле адамла.

Кёчюрюлгенибизни “сарыны” да, анамы сарыны да бирге этиледиле бу кюуде:

Билмегенлей кёчюрюрге бардыла,
Сормагъанлай машинагъа салдыла.
Эки джашынг эки джерде къалдыла.
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген ашхы ишге талпытхан,
Ана деген кёкню, джерни танытхан.
Ёлюм деген хар джюрекни ачитхан,
Джулдуз атлы, балдан татлы. ой, анам!

Ата деген джашауунгу бачхычы,
Ана деген джашауунгу ачхычы,
Ёлюм деген джашагъанны ачысы,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген накъут-налмаз къалады,
Ана деген джанынга джан салады.
Ол джашауну бир насыблы табады.
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Къулагъыма сууукъ салах тартылды,
“Джулдуз ананг ёлгенди” – деб айтылды.
Джюрегиме джюрек ауруу къатылды,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Бу кюу отузгъа джуукъ куплет барды. Миллетни кёбюсю эшитгенди, биледи. Кёб джылланы ичинде айтылыб турады. Адамлыгъы болгъан адамлада анасын суймеген, сыйламагъан адам болмаз.

Бизни атабызча анасын сыйлагъан а мен кёрмегенме.

Къазахстаннга къабырына барыб къайта эди.
Мен билиб, эки кере барыб къайтхан эди.

Къарачайда къабырынгы мен табсам,
Азиягъа зияратха бармазем.
Былай болурумугу тамам мен билсем,
Джан бермейин, айырылыб къалмазем.

Бу дунягъа туумай къалгъан мен болсам,
Сени ёлген ачыуунгу билмезем.
Къазах элде къабырынгы кёрмезем,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Эртден-ингир дууа эте келейим,
Сууаблыгъын аны сеннге берейим.
Джандет Фирдаусда джарыкъ кёрейим,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Зиярат этиб, къабырын тюзетиб, къайта эди,
аняны гурушхасын да эсге алмай. Ання: "Кесинг
да къарт болгъанса энди, кесинг джангыз джолгъа
чыгъаса, бир джерде ёлсенг, биз не этерикбиз", -
дей эди.

"Анамы зияратына бара ёлсем, шейит бол-
лукъма", - дей эди Аппа да кеси ийнанганыча. Ал-
лай Азияны тюзлеринде къалгъан ненча ана, нен-
ча бала болурла онтёрт джуртсуз, ёксюз джылла-
ны ичинде!

Алагъа да аллай сый берилемиди экен?

10.03.05 дж.

Джылы джерчик

Биз джангы джерге кечгенли бери джылдан артык болуб келеди.

Бир кюн джашчык, джукь айтмагъанлай кетиб, эртденден ингирге дери тас болуб турду.

Ингир ашарыкны хазыр этдим. Келе болур, деб сакъладым. Келмеди.

Мындан кеч болса, излеялмам, деб орамга, тегерекге къарадым. Джокь эди.

Къарай-къарай, эски орамыбызга джууукълашдым. Бир джашчыклагъа сордум: “Эски арбазыгъызда кёрюне эди”, - дедиле ала бир аууздан.

Мен, ачылуракь да болуб, эски арбазга джууукълашдым. Бизни хунаны оюлмай къалгъан джерчигине агъашчыкьла тиреб, башчыгын джабыб, ол юй ышыкьчыкьны аллында шынкъартчыкь этиб ойнай тура эдиле сабийле. Эски тенгчиги да, джашчыкь да нени юсюнден эсе да бир-бирлери бла ушакь эте эдиле.

Мен, джууукь бармай, джолну ары джанында ныгышчыкьга олтурдум. Аланы тынч оюнларын бузарым келмеди. Эсги юйюбюзню тюбюн сабий ойнагъан оюнчакь джерчик этген эдиле.

Сабийле - кими къум бла ойнай, кими чаба-

джорта, кими секире. Бир къауумлары, джыгъыл-
гъанчыкъланы ачыгъанларына кюле, магъанасыз
дауур эте...

Мени дженгил туруб кетиб къалырым келмеди.

Кёзюм чыракъгъа кетди, эсим - сагъышха...

Бу джерчикде талай джылны бизни ёмюрю-
бюзню бир бёлеги ётген эди. Бу юйде бизни юйде-
гиде джангы джашчыкъ туугъан эди. Бу арбазда
чаба, джыгъыла, къоба, адамчыкъ болгъан эди.
Бу джерчикде ёксюз джашчыкъ ёсюб, уллу болуб,
къралны тынчлыгъын сакъларгъа кетген эди. Бу
арбазгъа дагъыда сау къайтыб келген эди. Бу
юйчюкде гоккача ёсюб, къызчыкъ насыбха
тырмашхан эди. Бу юйде атабыз бизни бла ёмюр-
люкге айырылышхан эди. Бу арбазда, къычырыу-
чу сагъатча, джазны келгенин билдирген, хар май
ай сайын чакъгъан сирень терек бар эди.

Бу джолчукъ бла мен кёб кере бу арбазгъа
джюрегимде къууанчым бла неда башымда сагъы-
шым бла ётгенме. От этиб, бу джерчикни кёб
джылланы къыш сайын джылытыб тургъанма.

Алгъын олтуруучумча, джолну ол джанында
ныгъышчыкъгъа олтуруб, юй тюрбюзге къараб
турдум.. Кетерим келмей, ашхам къарангы болду.

Ол талай джылны бизни кёлтюрген, ёмюрю-
бюзню кесеги ётген, уллу шахарны ичинде эм
джылы, эм сыйлы джерчик эди.

Кёзюме джылыу ура, акъыртын туруб, джаш-
чыкъ бла мен джангы юйбюз таба айландыкъ.

Джашауну джангырыуун тыйгъан къыйынды.
Аны татыуу эм джарсыуу да болур.

Тюрлю Кюч

Мен ол кюн шахаргъа джолоучу эдим. Исси-ден автобусну ал джанында эшик юсюнде сюелирге суйдюм, арт орунлада башым ауругъаны себебли.

Адам тюшгени сайын мен, чыгъа, кире, хауа алмашдыргъанымы табха санаб, аллында келе эдим.

Черкесскеге джууукълаша, джюрютюучю:

- Сен тюкенлерин иги билемисе шахарны? – деб сорду.

- Билеме, - дедим.

- Чурукъла излейме, - деди джюрютюучю, - юй бийчеми туугъан кюнюдю.

Мен анга аякъ кийим болгъан тюкенни орамын юретдим. Ол автобусну тюкенни къатында тохтатды, нек тохтатханын да ангылатыб. Тюшерге суйгенле, тюшюб, тюкенлеге кирдиле. Мен да кирдим. Ол тиширыу затлада уллу магъана айыргъаннга ушамай эди.

- Меннге бир болуш юй бийчеме чурукъла алыргъа, - деб тиледи.

- Мен сени бийченги не сыфатын, не джылын билмейме, кесим а ол чурукъланы джаратама, -

деб, 50 сом багъалары болгъан эки чурукъну кёр-
гюздюм.

- Ала асыры багъадыла, - деди ол. – Айхай,
аллай бир ачхам джокъду. Анама да алыргъа
керекме, - деб джаш, ауурсуна, аладан учузуракъ-
лагъа кёзюн тайдырды.

- Бирге турабыз анам бла, - деди ол. – Бийче-
ге джукъ алсам, анама да алыргъа керек болама.
Анам къартлыгъын билмейди. Бир-бирлерине
кёлкъалды боладыла... Учуз зат кёрмейме, - деб
автобусуна ашыкъды.

Бир кесек тохта, - деб, ол тюкенни къатында
сабий тюкеннге кирдим мен.

Къууанса, тюрлю-мюрлю этиучюсю кёзюме
кёрюнюб, джашчыкъгъа, уллу кереклиси да бол-
магъанлай, бир къызыл къатапа костюмчукъну
алдым. Мычымай, мен да автобуса джетдим.
Джюрютюучю, автобусну бургъучун бурмагъанлай,
кесини ёшюню бла тебериб тебретгенча, аллына
таукел тебрентирди.

Бу бюгюн автобусну джюрютюб келген кючлю
джаш, бир заманлада ойнай келиб, абыныб
джыгъылса, “анам”, деб созуб джылай болур эди.
Назик анасыны джай чепкенини этегинден тутса,
анга не уллу къыйынлыкъ да джууукъ келалмазча
бола болур эди. Киши урушса, анама айтырыкъма,
деб, бютеу дунягъа муну анасы ие болгъанча, кё-
зюне алай кёрюне болур эди. Аны анасы, кеси
къабмай, кёб затны анга къабдыра болур эди,
ёсерине ашыгъыб. Ол анга къуру быллай машина
джюрютюучю боллукъду, деб да тура болмаз эди.

Сабийге этмеген иги умуту болмайды ананы.

Ол кюн ол, анасы болмаса, ол чурукъланы бийчесине таукел алыб кетерик эди.

“Не кючдю ол адамны табхан анасына суймеклигин мутхуз этген?” - деб мен салпыландым. Кесим кесиме терен джууаб этгинчи, “Ленин орамы, Советлени юю” деб айтылганнга эсим уяныб, машинадан тюшдюм.

Кирир джериме эрлай кириб кеталмадым. Орамны ёрге, энгишге магъанасыз джюрюдюм. Анагъа табылмагъан учуз чурукъла джюрегими салкъын этген эдиле...

Бизде да ёседи бир джашчыкъ...

1967 дж.

„Тюбешчу“

Мен шахардан юйге джолоучу эдим. Ишге асыры ашыкъгъандан, джол айырылгъанда сюелиб, не улоу табсам да, миниб кетерча эдим. Ишге кечиксем, къалай табсыз боллугъун мен кёзюме кёргозте тургъанлай, къатымда тохтагъан бир ауур машинагъа кёз джетдирдим. Бир уллу “КамАЗ”. Аны тохтатыргъа мени акъылыма келмеген эди. Ол кеси тохтады. Къарадым – кабинасы бир мийик, минерге, тюшерге да къыйын. Баш энишге къараб бир такъыйкъаны турдум, кетсе деб. Шофёр, мени къоркъгъанымы таныб: “Келигиз, минигиз, къоркъмагъыз”, - деб кабинаны ичинден сёлешди. Сора мен ашыгъыш болгъаным себебли, аккыл этсем да, миндим. Бир кесекни шофёр тынгылаб турду. Андан сора: “Кимсе сен. Орусмуса, абаза, черкеслимисе?” - деб сорду. Бири да тюл, башха миллет болгъанымы мен ангылатдым анга. Ол, башын булгъаб, сейирсинди. Аллына къараб, машинаны джорютдю. Не эсе да бир айтыры болгъанын ангыладым.

- Мен а сени бир тиширыугъа ушатыб тохтатхан эдим машинаны, - деди, ахсына. Кёлюнде сагъышы болгъаны белгили эди. – Мен мындан

беш джылны алгъа Украинада аскер къуллукъ эте эдим, - деб хапар айтыб башлады ол. – Анда тюз сеннге ушагъан бир къаракёз украин къызчыкъны суйген эдим. Джаратыб алгъан эдим. Аскер къуллугъуму бошагъандан сора да бир джылны анамы алдаб, дагъыда джашагъан эдим. Бир юч джыл джашагъандан сора анама тамам тансыкъ болуб, юйге келдим. Юйдегиле хапар сордула. Мен тынгыладым ёлюм къара. Алай болса да, сездиле. Анам акъыллы адам эди. “Сюе эсенг, бар , джаша”, - деб эркинлик берди. Мен ызыма къайтдым Украинагъа. Джашай турдум. Бир эки-юч джылдан биягъы мен джуртха, анама тансыкъ болдум. Тансыкълыгъымы юсюнден суйген нёгериме айта турдум, мени бла бери келирин изледим. Узун тынгылауны басды. Тебремеди.

- Мен джуртуму атыб кеталлыкъ тюлма, - деди бир кюн мени тилегиме.

Ол тиширыуну бек суйгеними мен да, ол да ангылай эдик. Джюрегим тартышха кирди. Джуртха суймеклигим бла аны суйгеним базманнга салындыла. Айырылырыбыз кёзюме кёрюнюб, кёзлерими ачудан къысдым. Кёзлерими джумгъанымда, уллу къар таулары тубюнде мутхуз кийиниб, башы чох къысылыб, мыдах болуб, къолунда урчугъу бла джолгъа къараб, анамы мени сакълагъаны кёзюме кёрюндю.

Олсагъат туруб, джолгъа къуралыб башлады. “Кетеме, - дедим мен анга. - Кел биргеме”. Биягъынлай тынгылады. Кёзлерими энгишге ийиб, къолун къаты къысыб, ызыма къарамай, дженгил атлаб, юйден чыкъдым. Ызымдан къычырды. Мен

къарадым, къайтмадым. Ол мени ызымдан чаб-
мады. Джуртунда къалды...

Мен келдим акъ тауларыбызгъа. Юйленген
да этдим. Ол мени биринчи суйгеним эди. Анга
ушагъан тиширыу кёрсем, энтда джюрегим башха
тюрлю тебиб тебрейди. Кёрюрюм келеди... Эрге
баргъанды, юч сабийи да барды, дейдиле. Алары
бла да кёкюрегиме сыйындырлыкъ эдим аны, алай
а... – деб шофёр ахсынды меннге къараб. – Къалай
бек ушайса...

- Мен джетдим, - деб машинадан тюшюб, юйге
айландым...

- Джангыдан кёргенча болдум, - деб, ол маши-
наны акъыртын аллына сюрдю.

1968 дж.

Готман

Анняя тауукъ къураргъа ёч эди.

- Сен, келин, Тауукъчулагъа келин боллугъунг керти болур эди... бу тауукъла сизге нечик джарашадыла, - дей эди хоншубуз.

Къолундан гурт иги чыгъа эди анняны, иги аякълана эди. Къонакъгъа келсенг, анняны тауукълары семизле, джырлай, ары -бери бир-бирлерин сюре, ойнай, къулакълары, башлары кызылла болуб, арбазны къууатлы этиб тура эдиле. Аланы кёрген адам юде чомарт къоллу адам джашагъанын биллик эди, мюрзеу джюрюгенин да.

- Тауукъланы да хар бирисини халиси башхады, - деучен эди ання. Бир кызыл уллу джюджекчик хаман анняны ызындан сюрюб айланыучан эди. - Бу Готманды... Меннге тагъылгъанды да, - деб кюле эди ання. - Муну суймей не этериксе!

Юйге ызындан кириб келсе, ання артыкъ ашчыкъ бере эди. Ол, аны чёблеб, ёшюнюн алгъа тутуб, джырлай эди. "Кютю болгъанды да къалгъанды, кыш, къурурукъ", - дей эди бир-бирде анам. Бир кюн келгенимде, Готман орундукъну аягъына тагъылыб тура. Аягъы байланыб, "гипсге" салыныб. Тауукъну аягъыны эки джанындан эки агъашчыкъны салыб байлагъан эди анам.

Джюрюсе, кыйналлыкды, деб, орундукъ кыулакыгъа, печни аллына, джылыгыгъа, такыган эди кесин да.

Мен киргенлей, Готман ёрге турду: “Кёремисе мени халымы”, - дегенча сюелди. Башын ёрге туталмады алгыынча. Бир аягында ёрге сюелди, тынгысыз “кыып-кыып-кыып”, - деди.

(Семенлада Хиджи атауулгы Тауукчулары дейдиле, Хиджи - Къалтур джумарыкы тауукъланы ууда кёб ёлтюрвени ючюн.)

Мен, Готманны “кел, кел”, - деб ёрге къобханнга ушатыб, кюлдюм...

- Не болганды мынга? – деб сордум.

- Ит къабханды, - деди анам. - Ит джукълаб тургъанлай, бу бурну бла урганды, ол да муну къабханды...

Анамлагъа бир келгенден бир келирге бир эки ыйыкы ёте эди. Бир кюн келгенимде, отда эт бише. Готман джокъ печни аллында. Анам джукъ айтмай, мени аллыма эт салды.

- Бу Готманны этиди...

- Нек кесдигиз, не болду?

- Кесерик тюл эдим, тоба. Сау болганды деб ийген эдим да, бара-барыб, дагыда ит бла джагы-алашханды да, дагыда бир сындырганды бутун. Къой, болмады энди бу, деб кесдирдим. Экинчи кере къайнаб не аламат боллукъ эди. Аша, мен ашяллыкы тюлме, къолума юреннген эди да, кёлюм бармайды, - деб этни мени аллыма тюртдю.

- Сора менми ашяллыкыма. Мен да, танымасам, ашар эдим. Керек тюлдю. Къалгъанлагъа берирсе, - деб, мен да этни анамы аллына тюртдюм.

- Сени бу джизгилигингми къалады, – деб эшикден джангы кирген къарнашым тепсиге чёкдю.

- Аша, сеннге не башхасы барды, андан палахны да къабханса, - деб ання, аны аскерде тонгуз этчик къабханын эсгерте, саханны аллына салды. – “Акь къойнукъун” да къабханса...

- Акь къойнукъу, къара къойнукъу болса да, эт болсун, - деб къарнашым чам эте, Готманны бутун къолуна алыб, аузуна элтди.

Мени уа кёзюме, алгъын келгенимде, “къып, къып, къып”, деб, бир аягъыны юсюнде печни аллында ёрге къобханы кёрюндю. Мени тюрленнгеними ання таныды.

- Не этериксе, малны Аллах ашаргъа буюргъанды, - деди, кеси ол адетге хош болмагъанлай...

- Адам сейирди, - дедим. – Дуния юсюне адам да, мал да, джаныуар да тенг туугъан болурла. Адамны акъылы онглу болгъаны себебли, малны къолуна юретиб, кесине аш да, кийим да къурагъанды. Мал адамгъа юренеди, сюеди, тагъылады. Адам а аны джазыкъсынмайды, кесине керек болса, эркелетиб тургъан малын кесиб ашайды.

- Анга мен да сагъыш этеме, - деди анам...

- Бир орус джазыучу сют да, айран да ичмегенди, дейдиле, бузоуну юлюшюдю, деб.

- Сен да, аллайын, эт ашама, сют да, айран да ичме сора, - деб мени селекерек этди ання. - Мен къолумда кесим асыраб этеме алай, сен а, тели, - деди.

Мен туруб аллыма чай алдым...

1978 дж.

Чибинни ёлюмю

Ашарыкъдан эсе адамгъа таза хауа керек болгъанына ишексизме. Аны ючюндю къыш-джай да мени тереземи къыйыры ачылыб туруучусу.

Бир къач кюн мен юнню хауасын алмашдырыргъа деб терезени уллуракъ ачдым. Алай ачханымда, бир уллу, къайгъылы чибин зуулдаб кирди. Киргени бла тынч бир джерге къонуб тохтамады, чыгъыб да кетмеди. Уллу таууш этиб, зуулдаб, бютеу юнню ичинде учмагъан джери къалмай, бир бёлюмден бирине кириб, юйлени ичинде да кесине орун табмады. Бир джерге къонмады.

Мен китаб окъуй тура эдим. Аны къычырыгъы меннге ачыу тие башлады.

Бир къонуб, бир тынч болурму эди, деб къарадым ёрге.

Бир да болмады.

Китабны алай салыб, къолума джанджаулукъну алыб, сюрюрге тебрим. Тёгерек айланыб, менден къачыб, мени къозугъанча, мен керилиб ургъунчу, бир джерден бир джерге кёчюб, джюрегими джарды. Не кюрешсем да, юйден эшикге чыгъаргъа унамагъаны бир джукъ ангылагъаннга ушай эди. Аны мен да ангылайма, джаны

болгъан сууукъдан къачханын. Джазыксынырым келиб, кюлюмсюреб, келиб, джанджаулукъну да атыб, китабха чёгеме, бир чыгъар эсе уа кеси, деб. Мени джумшакълыгъыма кюлгенча, келиб, ол зуулдагъанын да тыймай, къолума къонуб, чимдеди. Эсим бёлюннгени кетмегени себебли, мен сермеб китабым бла къакъдым. Чибинни тауушу тохтады, къанатлары ууалдыла, аякъчыкълары созулдула. Ол къадар уллу таууш муну къалайындан чыгъа эди, деб къарадым.

Ол танг уллу, ариу чибин эди. Чибинлени ичинде бийге саналлыкъ эди, “чибин къралда” болса. Бу заманда чибинлени окъутхан адет болса, бек къарамлы тамада боллукъ эди. Алай а аны магъанасыз бизни юйге кириб келгени, дагъыда бир джерде тохтамагъаны анга замансыз аджал келтирди.

Чибинни ёлюсю мени китаб тепсичигимде джата эди. Бир кесек мыдах болдум, чибин болса да, скоймей эсем да, джан алдым, деб.

Бир такъыйкъаны мындан алгъа ол джер юсюнде джашагъан джанланы санында эди.

Чибинлени къабыргъа салгъан адет болмагъаны себебли, бир къанатчыгъындан тутуб, эшикге атдым.

Китаб окъургъа кёлум бармады. Ёрге къобуб, сагъышлы, эшикге чыкъдым.

Эшикде чибинле аз-аз уча эдиле. Нёгерлерини бири къорагъанын ала билмей эдиле. Келлик сууукъну сезиб, къайгъылы болгъаннга ушай эдиле.

1969 дж.

Джумшакълыкъ

Бир Ыйых кюн мен юй сюрте тургъанлай, эшик къагъылды. Эрине, шиндикден тюшюб, эшикни ачханымда, школ сабийле сюелиб тура эдиле. Къолларында бир сары маскечик. “Мария Исмаиловна, биз бу кючюкчюкню юй ишленген джерде табханбыз”, - деб бир аууздан суююмчю айтдыла.

- Киригиз юйге, - дедим мен.

Кирдиле. Иш эте тургъанымы кердюле. Сора дженгил-дженгил хапарларын айтдыла:

- Биз муну стройкада табханбыз. Ким эсе да атханды. Биз юйге кетерикбиз. “Общагада” къояргъа боллукъ тюлдю къуру кесин. Сизге къояйыкъ. Сюйсегиз, сизни болсун. Атына Табылгъан атагъанбыз, Табылгъан болсун муну аты, Табик... Ариу кючюкдю. Халиси не боллугъун ким биледи, - деб ала меннге итчикни, эркелете, бердиле.

Къарадым да, бир таб ариу башчыгъы, таб санчыкълары, керти ариу кючюкчюк.

Олсагъат сабийле анга “къанат битдире” башладыла. Гитче сары джашчыкъ бла сары кючюкчюкню ойнагъанларына къараб, ким кимни джубатханын билеллик тюл эдинг. Ала экиси да тенгчиклеча ойнай эдиле...

Эшикге, юйге да кире, маскечик джазгъа хайт деб уллу болду. Сора, энди арбазда такъсакъ да боллукъду, деб тышында къангадан ит орунчукъ этиб, эшикден кирген джерге такъдыкъ.

Ол ит джашаугъа кире башлагъанын алкъын ангылаялмай эди. Бойнундан джыджымчыкъны къалай къоратыргъа билмей эди. Ары-бери, ары-бери тарта эди кесин, джыджымчыкъны соза эди, къаба эди юзерге деб. Юзелмезлигин таныса, олтуруб, бизге къарай эди... Бу не этгенигизди меннге, дегенча...

Мен джазыкъсыннгандан не этерими билмей эдим. Ийсем, джарамагъан джерлеге кир эте эди, ууакъ хатала эте эди.

Бир кюн итчик да, джашчыкъ да диванда олтуруб телевизоргъа къараб тургъанлай, эгечим келди.

- Неди бу ит къонагъыгъыз а, - деб сорду. Биз аны хапарын айтдыкъ. — Не ариу, не иги болса да, итни ит джеринде тутаргъа керекди ансы, сабийинг олтургъан джерге олтуртуб, неди бу, - деб эгечим, чам эте, маскени башын сылады.

“Сен бу юйден тюлсе, меннге оноу этерге ишинг джокъду”, - дегенча, ол анга бир кесек къараб, бирси джанына башын айландырды.

- Керти да акъыллы болур, дейме итигиз, - деб эгечим кюлдю.

Джай иссиде кесибиз да, кючюк огъай, эшикде кёб тура эдик. Ол да аз-аз орнуна юрене башлады. Алгъынча тартышмай эди. Алай а ичинден тагъылгъанны зорлукъ болгъанын ангылай эди. Къууанмай эди. Келген адамгъа бир, “хаф”, деб,

экинчи бетине къараб, ючюнчю бутларын сылаб ие эди.

“Мени сизге чабаргъа такъгъандыла, мен а сизни бла шохлукъда, тенгликде джашаргъа сюеме”, - дегенча, кесин алай джюрюте эди.

Бир кюн хоншубуз:

- Кючюгюгюзню адамлагъа чабар акъылы джокъду, ышылгъан болмаса, - деди.

- Ушамагъан джукъмаз, бизде къоркъар зат болмагъанын кючюгюбюз да биледи, - дедим мен. – Бизге къайыр ит керек тюлдю, джарашырыкъ тюлдю, - дедим дагъыда.

Мен ингир сайын ишден келсем, ол, тыхсыб, аллыма чыгъа эди, бутларыма чырмала эди. Къойнума алыб, юйге кириб кетерча бола эдим. Юренсин эшикде турургъа, деб кесими тыя эдим...

Бир кюн ишге кете туруб джашчыкъгъа:

- Табылгъанны ийиб солтурса, ансы бир аман мыдах болуб турады, - дедим.

- Тагылыб турса, къайыр болады ит, - деб гитчечик алай айтды. Акъыл юретди.

Мен ингирде келгенимде, Табылгъан джокъ эди... Бутларыма киши ышылмады, чырмалмады...

Юйге киргенимде, джашчыкъ, киштикни да къатына олтуртуб, мыдахчыкъ болуб тура эди.

- Табикни джыйыб кетгендиле, - деб джылады ол.

- Къайры джыйыб кетгендиле?

- Ящикге, - деб уллу къычырыб джылады. – Сапын этерикдиле андан!!! Сен, ий, дединг да, ойнай айланганлай орамда, калак итди деб алыб

кетгендиле. Мен кычырыб кюрешдим... Сен тер-
ссе... Ит тагылыб туруга керекди, - деб джаш-
чык меннге урушду.

Олтуруб кыйналдым. Мени джумшаклыгы-
ым кыатылык болду. Хар джанлыны дуняда ке-
сича джашау джоругу болганын эм ол джорук-
ну бузмай джашарга керек болганын бусагата-
да ангыладым.

Мен керти ачыдым, кыйналдым. Аны сабий-
ле юйге алыб келгенлерин кезюме кергюзтдюм...
Джашчык бла ойнаганчыгын...

Аны джашауу менде аманатда эди...

Андан бери тогуз-он джыл болады. Не эсе
да кеб кере тюшеди ол мени эсеме.

Джукъ ангыламаган сары маскени башы
джабылган машинада уллу итлени тюблеринден
кыараб, кыуйругун булгай, кыасабха кетиб
барганы.

Тюкенден сапын алганым сайын эсеме тю-
шеди, мыдах болама...

Кыаллай итле союлган болурла адамла кир
кыолларын ариу джууар ючюн?

1975 дж.

Хыны тиширыу

Джай кюн, “Ёлтюрдю, саулай башларын джабыб къойду топуракъ бла киштик балачыкъланы”, - деб сабийле меннге чабыб келдиле. Бизни бла бир орамда тургъан бир къаратон къатын киштик балачыкъланы, уру къазыб, ары атыб, башларын джабхан эди сабийле къараб тургъанлай. Ала айтыб тыялмагъанларында кеслери ол къатынны, мени школда ишлегеними биле эдиле да, меннге чабхан эдиле. Мен орамны башына джетерге уа, иш тыныб тура эди. Къатынга бардым, нек этесе былай, деб.

- Бир да къурумай эсе да, сабийлени кёзюнде этмесенг а, ала аны тамам къатылыкъгъа санагъандыла. Ол керти да къатылыкъды, - дедим мен.

Къычырыкъ этиб, ол мени арбазындан къыстады.

- Не ишинг барды мени не этгенимде? – деди ол. – Дунияда адетди ол. Сора мен, сен билгенден, киштик сюрюумю ёсдюрюрге керекме? Ёсгенден сора уа? Кир болуб, ач болуб, орамлада ырнык болуб айланганларымы игиди?

- Сабийле аны сен ангылагъанча ангыламайдыла. Туугъан джан кесин джашатады. Сабийлени

аллында сени фашистледен не башханг барды, не айырылмакълыгынг? Макъыра турган сау джанланы уругъа къуюб, башларын джабыб, - деб урушдум мен. – Сабийлени джан алыргъа юретдинг. Онгсузну кишиге керек болмагъанын кѳргюздюнг алагъа.

Къабакъны тышында сюелиб, танг дауур этдик экибиз да.

- Бар юйюнге, сабийлени юрет игиге! Сен этмегенсе, мен этгенме. Меннге дери да алай этилиб келгенди, - деб ол мени чегинден къыстады.

Сабийле мен аны бла урушханымы да, дженгилгеними да кѳрдюле.

- Экинчи кере табса, сеннге берирме да, сен барын да ѳсдюрюрсе, - деди ызымдан.

Мен сабийлеге не айтыргъа билмей эдим. Джашауну къаты джоругъун бюгюн алагъа ангылатхан къыйын эди...

Ала артыкъ киштик балала эдиле...

Тишиле кеслери да...

Андан бери кѳб джылла ѳтдюле. Ол къатын бла мен сѳлешмейбиз.

Юйлерибиз чачылгъандан сора да, бир юйге тюшгенбиз. Хоншубуз.

Мени атыма ол андан бери “хыны къатын” атагъанды.

Мен аны кѳргеним сайын, ол сабийлени джан соллуу этиб келгенлерин, артыкълыкълы тыяргъа менден болушлукъл излегенлерин кѳзюме кѳрпозтеме...

Ол унутхан эсе да, мен унутмагъанма.

Мен анга алкъын салам бермейме...

1976 дж.

Эрши гокка

Бу хар ким таныгъан дуняны артына дери ангылаялмагъанлай ёмюрюмю асламысын ашырдым. Гитче заманымда, иги танг эс киргенден сора да, бир-бирлерин сюерге къуру ариу къызла бла ариу джашла керекдиле, деб алай ангылаб тура эдим. Сора керти алай эсе, “эрши” къызла бла “эрши” джашла нек тууадыла джер юсюне? Нек табадыла къатынла аланы?

Суймеклик – ол ариу, джумшакъ, сыйлы, адамны джюрегин да, дуняны юсюн да джарытхан сезимди. Ол сезим къуру ариуланыхъыды, деб тургъан эдим. Адам болса, къуру ариу болургъа керекди, деб кёб джылланы ариулукъну, акъылны, болумну – барын да бир адамда излеб, къыйналыб айландым. Аны табхан алай тынч болмагъанын арыгъанымдан сора ангылаб, бир кесек кёлюмю басдым.

Бюгюн да ариу адам кёрсем, гоккагъа бёлгенча, эс бёлеме. “Машалла, муну анасы бош тебретмегенди бешикде”, - деб къууанама. Ариу зат, не зат да, дуняны джасайды, адамны къууандырады. Адам да - аны ичинде...

Бизге хоншу юйге, джашлыгъындан бери тур-

гъан бир эски юйледен кечюрюлюб, бир таныш къарт къатын келген эди былтыр. Меннге арбазда тюбөб, ол тарыкъды, кечгенине къыйналыб хапар айтды.

- Нек къыйналаса аллай бир ол эски юйледен кетгенинге, - деб мен кёл этдим.

- Эски болса да, арбазы бар эди. Аллында көгет терекле бар эдиле, къатыбыз бла суу бара эди. Адам табигъатны бир кесеги болгъанына сёзюнг болмаз. Эртденбла чыкъсам, аланы кёрюб, "мен джашайма", деб кёлюм иги бола эди. Алайы мени джашлыгъым ётген джер эди. Ол джер татлы болады адамгъа, - деб сексен беш джыл болгъан таныш къатын тарыгъыу этди.

Бир кюн дагъыда тюбешгеникде:

- Мен кесим туралмайма, ол юреннген джеримден кетергенлеринде, ёрелеб къалгъанма. Джашым болгъан джерге, Москвагъа, юююю ауушдургъанма, - деди. - Кел, гоккаларымы ал, сенде къалсала сюеме.

Мен бардым. Ол кечерге хазырланыб эди. Меннге бир буума чапракълы, къуру джашиллингден сора уллу ариулугъу болмагъан бир гокканы, «эсинге тюшюре турусса къарт къатынны», деб берди. Уллу джаратмагъанлай, амманы сёзюн учуз этмез ючюн, юйге алыб келдим. Алыб киргенимде, гитче джашчыкъ:

- Не этесе бу эрши ёсюмню, - деб кюлюм - сюреди.

Кетди таныш къатын, фатарын аушдуруб, ара сахаргъа джашына.

Мен а, ол гоккагъа суу къуйгъаным сайын, ол

амманы, суйсем, суймесем да, эсиме тюшюре эдим. Муну ол нек ёсдюрюб кюрешгенди экен, деб кёлюме келе турду.

Къыш бла джазны ортасында ауругъан къылыгъым барды. Апрельде талай кюнню иги танг аурудум. Кюч этиб, ёрге туруб, джатхандан эрикгенден, бирси бёлмеге кирдим, кюн чыкъгъан джанындагъына. Терезени табхырында ол гокка туруучанды. Иги къарагъанымда, мен ёмюрде кёрмеген бир тюрлю, бир ариу чагъыб тура. Мутхузуракъ къызыл къонгураучукълача, ичлеринде къара урлукъчуклары бла...

Мен керти кёлюм бла ышарылдым, къууандым. Къатына джууукъ барыб, бетиме да тийдирдим гоккаларын. "Биз да билебиз ышара, кёрдюнгю, нечикме?" - дегенча сюеле эди ол.

Сен мени эриниб алгъан эдинг...

Мен аурууму унутуб, гокканы сейир ариулугъуна эсим кетди. Аллай, ёмюрде мен кёрмеген ариу гоккала, ол эрши чыгъанакъ гокка хансдан къалай чакъдыла, деб сейирсиниб, диваннга олтурдум. Орунну унутдум. Ол гокка ханс алай тюрлю, ариу чагъарыкъды, деб джети джукълаб мени эсимде джокъ эди...

Эрши гокка джокъ кёреме.

Биз эрши деген къызла бла джашла да былай болурла. Биз сакъламаган ариулукълары болур аланы да!

Ёмюрюмден бери джангылычыма джууаб табхан эдим.

1988 дж.

Къумурсха тѣбе

Джаз бачха къазар заман болгъан эди. Бачханы бир-бир джерлери джумшакъ тѣбечикле, бир-бир джерлери да къаты эди. Къаздыкъ къыйырындан.

Ол джумшакъ джерден, ууакъ гардошлача, сары къумурсхала чыкъдыла, ёрге, энгишге чабыдыла, джортдула, кюрекни ауузуна, сабына, бизни бутларыбызгъа ёрледиле. Биз силкиб-силкиб тюшюрдюк.

- Аланы чабышханларына бир къара, - деб гитче джашчыкъ къууаныб кюлдю.

- Ючюсю джюк кѣлтюрюб барадыла, - деб аны тенгчиклери сейирсиндиле, къууандыла, къычырдыла.

- Къайры элтедиле джюкню ала? - деб сордула.

Къайры элтгенлерин ол джюкню ала кеслери да, биз да билмей эдик. Къадалыб а суйрей эдиле. Къумурсхала сѣлеше билселе, ол кюн бизге уллу къычырыб урушурукъ болур эдиле. Ала кау-куу болдула. Хар бириси, бизге ачыуланыб, юй салыргъа таб джер излей кетгеннге ушай эдиле.

Аланы юйлери бизге гардош битерик бачхада

эди...

Мен, сагъышлы болуб, кюрекге таяндым.

- Арыгъанмы этгенсе, - деб тамада джашчыкъ
кюрекни къолумдан алды.

1979 дж.

Ариулукъну багъасы

Бизни хоншубуз Назифат “Зеленстройда” гокка хансла ёсдюрген теплицалада ишлейди.

Бир ингирде мен, хауагъа чыгъыб, аны ишден къайтхан кёзююне тюбедим. Дженглери ёрге этилиб, бутларында чындайлары джыртылыб, къолларында, инчиклеринде да тырналгъанлары, къанчыкъла чыгъыб, чыгъанала киргенча.

- Нексе былай? - деб сордум мен сейирсиниб, - чыгъанакълагъамы джыгъылгъанса?”

- Ариулукъ бошуна табылмайды, - деди ол, кюлюмсюреб. – Мен розаланы сюеме, ала бла ишлеген а къалгъанладан къыйынды. Кюн сайын да былай келеме, алай а эртденбла дагъыда розаланы кёрюрге ашыгъыб барама.

- Ишинги ачхасы уа нечикди? – деб сордум.

- Ачхасы уа эл бла тенгди. Кюн сайын ариулукъну кёрюр ючюн, ачхасыз барыргъа да боллукъма, - деб хоншум, таукел атлаб, ююне кириб кетди, мени ачханы сагъыннганымы онгсунмагъанын билдириб.

“Тюзю да алайды”, - деб ойлашдым мен. Биреуле ачха джоялла, аланы алыб къарар ючюн. Муну уа ариулукъну бакъгъан кесини ишиди.

1980 дж.

Къонакъ тиширыу

Тенгиз джагъасында фатарларыбыз хоншу болуб, мен кесим тенгли бир тиширыу бла таныш-дым. Бирге тенгизге бара, сёлеше, биз шохла болдукъ. Айырылгъаныкъда, бир-бирибизге джа-шагъан джерлерибизни адреслерин бердик.

Бир кюн телефон зынгырдады.

- Мария, боллукъмуду сеннге къонакъгъа келирге, - деди ол тиширыу.

- Да, нек болмайды, айхай да кел, - дедим мен.
- Бизде, Къарачайда, "келгинчи къонакъ уялыр, келгенден сора къонакъбай уялыр", - дейдиле. Тартынма.

Сёлешгенибизден сора эки-юч кюнден эшик къагъылды. Ачсам, ол танышым, келиб, сюелиб тура.

- Келигиз, хош келигиз, - деб мен къонакъны юйге джибердим.

Бир кесек чай-пай ичгенден сора, ол тиширыу, чемоданын къотарыб, чепкенлерин шифоньерге тагъаргъа джарашды.

Чепкенлерин чемодандан чыгъара, хар бири-

сини хапарын айта эди. Къайда алыннганын, ким алгъанын, ненча джыл кийгенин, ненчагъа алыннганын. Къайсы кийим бла къаллай эркишилеге тюбегенин, къаллай накъырдала эшитгенин да джашырмады. Алай эте, чепкенлерин шифоньерге тизди.

Ингирала “ингир чепкенин” кийиб, сахарны аралыгъында паркга кетди. Къайтханында уа, эшикден кире туруб, хапарын башлады.

- Билемисе, Мария, бююн мен юч тюбешиуге разылыкъ бериб келеме...

- Сора юч тюбешиу неге керекди, бири болмаймыды, - дедим.

- Ол ючню тамбла бирими болады, болмаймы къалады бири да,къайдам... - деди ол.

- Сора алай боламыды?

- Болгъан огъай, бири да келмей къалыргъа да болады, - деди ол.

Мен сейирсиндим.

Эртденбла ол кюннге кёре кийиниб, кюнню джарыкъ, иги ётерине ышаныб кете эди сахаргъа.

Ингирде келсе, къалай болгъаныны хапарын не балсытыб, не кюлюб, не къыйналыб айта эди. Мен да, “курортный романла” былай бола болурла, деб тынгылай эдим.

Бир кюн мен:

- Ол юч тюбешиуню арты не болду? – деб сордум...

- Болуб а не боллукъ эди, айтхан эдим да, бири да келмеди. Менден джашыракъны, менден ариуну табхан болур эдиле ала менден айырылгъандан сора. Ючюсюне юч джерде тюберге дегенем да,

айтылган заманга киши да келмеген эди. Сен а, “юч тюбешиу”, деб сейирсине эдинг. Беш тюбешиу да болады. Аладан экинчи кереге не бир, не эки тюбешиу кьалады. Не ол сени джаратмай кетеди, не сен аны джаратмай кьаласа. Кесинге джарагьанны табар ючюн, кёб адамгьа тюберге керекди. Кёб адамны кёзюне илинир ючюн, кийиминг сыйлы кийим болургьа керекди. Кийиминг кьаллай болса, аллай эркишиле кёредиле. Уллайган кишиле, ачхалары болганла, иги кийинген тиширыулагьа кьарайдыла. Мени уа быйыл кийимим кьолайсызды. Кийиминг болмаса, курортха келирге да керек тюлдю. Эркиши излерге магьана джокьду алай болса.

- Алай болур, “юй ариуу - топуракь, адам ариуу - опракь” - дегендиле бизде бурунгула...

- Андан сора да, - деди ол. – турган джеринг джууукьда болургьа керекди. Сау кюнню бир чепкен бла айланьургьа джарамайды. Кюннге, хауагьа кёре кийимни ауушдуругьа керекди. Сени юйюнг иги юйдю, алай а туура паркны кьатында тюлдю ансы. Фатар джууукь джерде болургьа керекди. Аны ючюн кёлюнг кьалмасын, экинчи кере башха джерде тохтарма, сеннге кьонакьгьа келе турурма.

- Да, хо, мен бек разыма сеннге, алай а кесинге табын этерсе, - дедим мен.

Бир ингирде ачыуланьиб, кьоркьуб, адамдан кьачхан сыфатда эшикден кирди.

- Не болгьанды, суйген кьонагьым...

- Болуб не боллукьду, ресторанда олтуруб келеме. Бюгюн кюньюмю ёмюрюмде да унутмазма.

Бир иги танг оноучу бла рестораннга барама. Таб- ханын алады. “Шведский стол” кьуралады. Биз ашайыкъ деб башлагъанлай, къатыбыз бла мен Сочиде танышхан бир эркиши саламлашыб озады. Арлакъ ётюб олтурады. Мени джангы танышым, сууукъ къан алыб, “киминг болады ол киши”, деб къадалады. Тюз танышымды, деб кюрешеме, бир да ийнанмайды. Тепсибизде кёб ашарыкъ. Багъасы танг, аны тёлерге менде къарыу джокъ, Киши да: “Аны ким болгъанын айтмасанг, сени былайда къоуб кетеме”, - деб къоркъутады. Мен а, не этерими билмей, къалай ангылатыргъа билмей, ол адам тюз танышымды, деб, аман кюнлю болуб, къоркъуб ёлеме. Ол мени къоуб кетеди, деб къоркъмайма. Аллай къыйын адам меннге арт, ал да неге керекди. Алай а ол тепсиге ачха къалай тёлерикме? Джаным чыгъа, амалсыз болуб, не ашагъаным, не ичгеним кёзюме кёрюнмеди. Аллахдан тилеб кюрешгеним, ол адам бюгече ол столдан туруб кетмесин деб, олду. Не болсун, мени насыбыма, артына дери бир бузула, бир джараша турду, тепсиге да ачха тёледи, юйге ашырыргъа да кюрешди. Кючден джыйылды джаным ичиме, - деб къонакъ къатын тарыгъыуун бошады.

“Узагъыракъды сени юйюнг паркга”, - деб эртденбла ол джууугъуракъ джерге джанлады. Кете туруб, къайтыргъа да сёз берди.

Мен огъай деялмадым. Аны “ишине” мени уллу таблыгъым келмегенин ангыладым.

Юйюне кете туруб, ол меннге къайтды.

- Бу курортум къолай болмады, не эсе да, -

деди. – Эшта, чепкенледе болмаз иш, кетиб баргъан джыллада болур. Аны мен къыйналыб ангыладым. Алай болса да, ийнана башладым энди. Юйге къайтсам, киши ийнанырыкъ тюлдю, “абдезим” бузулмагъанына. Не болуб баргъанымы уа кѳргенсе, эшитгенсе. Мындан баргъанлагъа алай къарайдыла. Кимге ангылатырыкъса, эрсиз къатын курортдан алай къайтханды, деб!

Биз ашхылыкъ, игилик бла айырылдыкъ. Мен аны Ленинградха джылы ашырдым. Биз экинчи кере кѳрюшмедик.

14.06.2004 дж.

Темир джолдан ётгеникге

Бизни кечгюнчюлюкде тургъан джерибиз Джамбул шахардан узакъ тюл эди. Беш-алты кычырым эди. Алай а биз, сабийле, алкъын шахарны кёрмеген эдик. Кёрюрге уа суюе эдик. Уллу къарнашымы къайынындан туугъан, мени тенгли кызычыкъ, алагъа келиучен эди. Биз тенгле эдик. Онушар джыл болгъан эди бизге. Уллула юйде джокъ эдиле. Кими ишде, кими джумушда . Бюгюнча эсимдеди, бир чууакъ ариу кюн эди.

Биз эшик аллына ойнаргъа чыкъдыкъ. “Кел, шахаргъа барайык -, темир джолдан этюб. - деди тенгчигим. –”. Бир-бири къолубуздан тутуб, биз шахар таба айландыкъ. Бизге огъай дер адам джокъ эди. Биз, ойнай, сёлеше, элден чыкъдыкъ. Элден ары чыкъсанг, шахаргъа дери юй, джер юзюлюб къалмай эдиле...

Сёлеше-сёлеше, биз шахарны кыйырында темир джолну тыйгъычына джетдик. Талайны, ётмей, къараб турдукъ. Поездни ётдюрюб, бугъоу андан сора ачылды.

Биз ёмюрге темир джолдан ётмеген эдик...

Бусагъатда етген поездни джели бизни кьоркьутхан эди. Поездни уллулугъу, тауушу, джел этгени, кьычырыб ётгени бизни тентиретген эди эм симсиретген эди. Ол ётгенден сора улоу бла адамланы ётгенлери уллу къарт асланны ызындан чычханчыкъла ётгеннге ушай эди. Биз темир джолгъа дери келе туруучан эдик уллу кьызла бла, ала ханс джыртыб, аны сата, шахарны кьыйырында юйлегедери. Бюгюн а биз кесибиз эдик. Шахар бла саламлашырыбыз келген эди. Бир-бирибизге къарашыб, андан ары адамла баргъанча бара эдик. Кесибиз а джол билмей эдик. Ол орам, бу орам, деб, ол тюкен, бу тюкен, деб биз джукъ танымай эдик. Биз, тохтаб, хар затха къарай, сейирсине, алай бара эдик. Школда окъугъан затларыбызгъа ушагъан джукъ кёрсек, экибиз да, хар ким билген азбарын неда джазыучуланы сёзлерин эсге тюшюрюб айта эдик. Джазны юсюнден, джайны юсюнден...

Темир джолдан нек ётерге болмайды къарачайлылагъа?

Биз Кавказда туугъанбыз, Къазахстанда нек турабыз?

Къартла, ташын джалаб, суун ичиб тургъа эдик да, анда тургъа эдик, деб нек айтадыла? Джамбул эрши шахар тюлдю да?!

Сабий хата этсе, анасы урушханын биле эдим. Бютеу миллет а къаллай хата этеди? Уллу адамла къалай хата этедиле? Бютеу къарачайлыла къаллай хата этгендиле? Темир джолдан ары шахаргъа ётерге нек болмайды? Мени башымда бу соруула бар эдиле...

Тенгчигими сёлешгенине, джукъудан уяныб джууаб этгенча, джууаб эте келе эдим. Шахар биз тургъан джерден эсе кёб кере ариу болгъаны мени сейирсиндирген эди.

Юйле, орамла кирсиз. Адамла кеслерин джыйыб, элдеча чагаланы кёлтюрген да джокъ. Алай эте, биз бир къызыл джазыулары болгъан юйню джаны бла ётуб тебретдик. Сермеб къолубуздан тутдула бир эркишиле. Биз джылаб башладыкъ. “Джыламагъыз, - дедиле ала. – Бусагъат бир кишиге сёлешейик да, кетерсиз”.

Алыб бир тамадагъа бардыла. Бизни эм алгъа атыбызны, тукъумубузну джаздыла. Къайсы школда окъугъаныбызны сордула. Миллетибизни сордула. Тенгчигим къарачайлыма, деди, мен а асыры къоркъгъандан, чеченме, дедим. Бизни къатыбызда чечен юйдеги бар эди. Ким биле эди ала да бизнича тутмакъла болгъанларын! Бизге бу джолдан сора темир джолдан ётмезге къол салдырдыла.

- Сизге уллуларыгъыз айтмагъанмыдыла темир джолдан бери ётерге болмагъанын? - деб тамада бизге уруша эди.

- Энди кесигиз бара билликмисиз? - деб сордула.

Биз тынгыладыкъ... Ала джолну иги билмегенибизни ангыладыла. Бир машинагъа миндириб, - ол ётген джерибизге дери келтириб, алайдан ийдиле.

Биз юйде, тутулуб, къол салгъаныбызны айтхан эдик. Мен чечен кызма дегенме, дегенимде, юйде уллу къолген эдиле.

- Чеченлилени бизден иги кѳредиле, дебми тура эдинг, - дей эдиле ала.

Соруусуз шахаргъа баргъаныбызгъа меннге аннядан, тенгиме да келинден таякъ джетген эди. Алай а, темир джолдан ётерге нек болмагъанын кесим кѳргенимде, анняны урушханы меннге ачыу болмай эди. Бизни барыбызгъа да “урушулуб” тургъанын ол кюн ангылагъан эдим. Алай а кесими хатамы ангылагъанча ангылаялмай эдим бютеу миллет къаллай хата этгенин.

Бизни хоншубуз – къызыл аскерчини юйдегиси. Беш ишчи къыз, устаз джаш. Бизни окъутхан огъурлу Солтан-Мурат Азретович. Хаман бизге Аппаны джырларын джырлатыб тургъан аналары. Алагъа келиучю ариу къызчыкъла... Ала кимге не хата этгендиле?

Ол сагъыш ол кюнден бери мени тынч къоймай эди. Бизден тамадала – атала, анала, эгечле, къарнашла... Барыбыздан да тамада уа кърал кюч болгъанын мен ол кюн къол салыб ангылагъан эдим.

1989 дж.

Ишчи эртден

Мен эртден сайын биринчи номер автобус бла школгъа барыучанма. – Бир-бирде автобус, орусла айтханлай, тюз бурному аллындан кетиб да къалады. Алай а, мен, кёбюсюне, анга джета-лама.

Эшик ачылса, Байрамкъулланы М... бла аны тенгчиклери: «Мария Исмаиловна, здравствуйте», - дейдиле.

М... автобусну ал эшигинде, джорютюучюню туурасында сюеледи. Ол темир тутхучдан тутуб, кирген – чыкъгъан болса, ары-бери кесин джанлатады, джол береди. Кеси да бир къарасанг джашчыкъгъа, бир къарасанг, къуш балачыкъгъа ушайды.

Уллуракъ бурунчугъу, къалын чашчыгъы, къаты тутхан темир тутхучдан бармакъчыкълары... Кючлю ёшюнчюгю... Ол школгъа келеди. Кюнню аллына. Алгъа. Кюн сайын... Кюн сайын джашауну джангы кесегин кесине ачаргъа...

Аны кёзюн джашаугъа ачаргъа баргъан мен...

«Здравствуйте», - деб аны къаты бла озсам, ишими, джашаууму да магъанасын, къуллугъума джууаблылыгъымы артыкъ да ангылайма.

Аны не терслиги барды... Ол келеди. Мен анга не ангылаталсам, аны алыб юйюне кьайтырыкьды. Ёсюм да, сабий да бирчадыла. Экиси да ёсюб, уллу боладыла. Суу салмасанг, чага этмесенг, кюн тиймесе ёсюм тамыр иймейди, кёгет бермейди... Бююнлюкде мен сабийледен кьалай да кьутулурма. Мен аладан эспирекме. Алай а, ёсселе аланы эсперинде мени нем кьаллыкьды? – деб ол такьыйкьада эсиме келген олду...

Автобусдан тюшюб, барыбыз да бирге школгьа киребиз...

Кьалай джуаблыма мен...

1987 дж.

Орус тилни ызындан.

Биринчи классха мен Джамбулну къатында «Къызыл Джулдуз» деген колхозда баргъан эдим.

Ол джыл бизни Фаина Андреевна Мегмаджанова окъутхан эди.

Къаллайла алапат болгъанымы билалмайма, алай, а джылны аягында меннге махтау къагъыт берилген эди, ол бюгюн да артда берилген махтау къагъытла бла турады шагъатлыкъгъа.

«Оллахий, Эжиу ат айтдыргъанды, - деб къуана эди атам. Келин а мени махтау къагъытымы алыб, тийреге кергюзюб, махтанган эди.

Экинчи окъуу джылда биз Болат-Коши деген элге кечген эдик, алайдан да Къызыл-Дехкан деген элге, анда юйле учузуракъ, джерлери кёбюрек болгъаны ючюн.

Алайда джашагъан къарачайлыла къазакъ тилде окъута эдиле сабийлерин. Меннге да къазакъ тилде окъургъа тюшдю.

Мен орусча окъурукъма деб тирелдим. Гродеково деген хоншу элде окъуу орусча эди. Ары джюрюрге керек бола эдим мен.

«Кесинг джангыз, уялмаз, бир элден бир элге къалай барлыкъса, - деб ання меннге уруша эди.

«Мен орусча окъурукъма,- деб мен да къад-
жыкъмай турдум.

«Керсюн къарыуун,- деди Аппа, тохтамазлыгы-
ымы таныгъанында.

«Тертюнчю, бешинчи класслада окъуу эр-
тденги заманнга тюшдю да, мени школ къайгъым
кишиге аур тиймеди, эртден сайын ашамай кетесе
деб къыйнала эдиле ансы.

Алтынчы классда кюнортадан иннгирге
тюшдюле дерслерим. Сора кече Гродековода къа-
ла турургъа джуукъ-тенг изледиле юйде. Мен школ-
гъа озгъан орамда кесибизни Семенланы къызла
-Паризат, Разият, Марьям джашай эдиле. Алайгъа
дери школ негерле бла келе эдим. Кече Семенла-
ны къызлада къала эдим, юйге уа эртденбла дже-
те эдим. Ол къызланы аяб, дагъыда башха Се-
менланы къызгъа да джюрюген эдим, (Текеланы
Кемисханнга).

Алай эте, джаз болуб, кюн узайгъан эди,
юйге джюрюрча болгъан эди.

Ол халда эки джылны окъудум.

Анам, ачыулана да тыя турса да, айыр-
магъа бошагъан эдим джетинчи классны.

Ол джыл меннге юйге джюрюрге, иннгир-
де аллыма къараргъа, деб оноу этген эдиле атам
бла анам.

Бостанланы Разият бла мен бир классда
окъуй эдик. Ала Корей орамны бизге джуукъ, аякъ
джанында джашай эдиле. Иннгир сайын Аппа, се-
некни къолуна алыб, джаудан, джаныуардан аны
саутха санаб, аланы къатларында чыракъ багъа-
нагъа таяныб, мени сакълаучан эди.

«Исмаил, ёлейим андан эсе, эл болмагъ-

анча былайда,- деб Разиятны уллу кьарна шы атам
арбазгъа чакъыра эди, алай атам ингир сайын
аланы арбазларында олтурургъа да тартыныб,
чыракъ багъанагъа таяныб, мени сакълаучан эди.

Джыйылыу зат болуб, алты дерсден сора
да, мардадан кечиксем, «мени былайда сирелге-
ними эсгермеймисе,- дей эди, кёлю кьалыб.

Мен да аны да джазыкъсына, школ джо-
рукъну да бузалмай, анча сайын, тылпуусуз, ата-
мы гурушхасына тынглай эдим.

Алай эте, сегизинчи классха кёчген эдим.
Окьургъа суйгеним бла Аппадан тартынганым
бир-бирин дженнгелмей, школгъа кетиучен эдим.

Юйден эртде кетгеним себебли, орус тил-
ни аспирантурасын бошарча болмады. Алай а орус
тилде дерс берирге эркинлик кьагъыт алдым.

Школда дерс бериб, сабийле джазаргъа
уюсала, хаман атам Корей орамда чыракъ багъа-
наны кьатында кьышхы суукъда кьолунда сенеги
бла сюелиб мени сакълагъаны кёзюме керюнеди...

Джылайма, классдан чыгъыб.

Мени бюгюн элни сабийине орус миллет-
ни тилин англатыумда атамы уллу кьыйыны бар-
ды...

Не бла кьайтардым атамы ол кьыйынын
мен?.

Нечик борчлума...

1981 дж.

Мәңгілік ел

Экинчи бөлім

Назмула, айтымла.

Юч ай

Сакълаб тюбешген джарыкъ май айым,
Чыммакъ чакъдыргъан кёк тереклени...
Къууанч бер меннге сен алдамайын,
Болуш, бирлешдир талпыу джюреклени...

Сакълаб тюбешген джаннган джаз айым,
Гоккаларынгдан чагъыб кёгетле...
Сени аллынга сюйюб къарайым,
Къач келсе да, сен менден кетме.

Джазны юч айы, джазны юч айы...
Джаннга джан салгъан сейир заман...
Сени аллынга таймай къарайым,
Сёз бер келирге бизге хаман.

Джайны юч айы, джайны юч айы,
Джанны джангыртхан, татыу татдыргъан...
Сюеме сени, ёзге не айтайым...
Кёлге кёл берген татлы заман...

Джайны юч айы бошалды тая,
Къачны солууу джууукъ джетди...
Джайны юч айы, джайны юч айы...
Джылтыраб, джашнаб, джашлыкъча, кетди...

Ийнана эсенг

Джазыуума тергегенме,
Назмуладача сени суйгенме,
Ийнана эсенг, ийнана эсенг сен...

Уллу Теркде, элингде,
Таулу юйюрню төрюнде
Тюйрелгенсе мени кёлюме,
Ийнана эсенг, ийнана эсенг сен.

Суймекликни кюн таягы
Джукълагъанны уятады.
Кёрюге сени излейме,
Ийнана эсенг, ийнана эсенг сен.

Сен - таулу кьушну баласы,
Сеннге тарды кёкню аласы.
Суйген джюрекни джарасы,
Ийнана эсенг, ийнана эсенг сен.

Джангылгъанса, деб кьоймайла,
Мени оюму оялла.
Игисе, деб ийнанама мен,
Ийнана эсенг, ийнана эсенг сен...

1990 дж.

Сюйме мени

Къой, суйме мени, суйме сен...
Ким да сыйынган кёкюрегинге
Джазыллыкъ тюлме мен.

Къой, суйме мени, суйме сен...
Кимге да ачхан бетинги
Кёраллыкъ тюлме мен.

Къой суйме мени, суйме сен...
Кимге да этген антынгы
Эшталлыкъ тюлме мен.

Къой, суйме мени, суйме сен,
Сюер къадарынг толгъунчу,
Хар тюбегенге бёлюннген
Джюрегинг азат болгъунчу.

1990 дж.

Мени назмуму иеси

Чакъыраса сен, джылатаса сен,
Узакъдан джарыкъ иесе.
Къалайдаса сен, къалайдаса, сен
Мени назмуму иеси?

Тау ёзенлеге эштилге эди
Мен сеннге назму этгеним.
Къалайдаса сен, къалайдаса сен,
Мени назмуму иеси?

Ариу дунягъа къууанама мен,
Сен тураса деб джерсиниб.
Къалайдаса сен, къалайдаса сен
Мени назмуму иеси?

Гоккалары бла джаз джашнаб келди,
Джюрекге талпыу джиберди.
Къалайдаса сен, къалайдаса сен,
Мени назмуму иеси?

УМУМ * * *

Сени меннге тюбегенинг, Аланчыкъ,
Къышмы эди, ой, огъесе джазмы эди...
Сен нек этдинг мени былай джарлычыкъ,
Тас этгеним алайсыз да азмы эди.

Сени меннге тюбегенинг, Аланчыкъ,
Къыш тюл эди, джашил чакъгъан джаз эди...
Сен чыкъмасанг, Апсатыча, аллыма,
Къарачайда ариу джашла азмы эди...

Экибизни айырылтхан, Аланчыкъ,
Джаз тюл эди. сары къатхан къач эди.
Къарны джырыб, джазгъа
ашыкъгъан джанкъозча,
Сени суйген заманымда джаш эдим.

* * *

Кетейим мен сенден узакъгъа, узакъгъа,
Кёлюмю азайтды гурушханг,
Кесим мен сеннге къайталлыкъ болмам,
Сюймеклигим келир, сорушсам.

Кетейим мен сенден узакъгъа, узакъгъа,
Кёлюмде уа - ачыу бла джарсыу...
Сюймеклигими ашырдым тузакъгъа,
Ёксюзлей къалды джазыуум.

Кетейим мен сенден узакъгъа, узакъгъа,
Бузулуб джюрек тынчлыгъым.
Сен нечик зырафха тюбединг аллыма,
Алданырча болуб къылыгъынг...

* * *

Тау артындан, бугъуна,
Чыкъды чыммакъ Ай...
Кюн тийгенча джарыды
Саулай Къарачай.

Джерге джумшакъ нёрюнгю
Ай, сыйлаб тёше...
Бир энчи сёлешеик
Бу джарыкъ кече...

Сен танг кибик къубула,
Мен тартына...
Бир ачыкъ сёлешеик,
Кел къатыма.

Джазыу тайыб кетмесин,
Сюймеклик эсе...
Сёлеш меннге джюрекден
Бу джарыкъ кече.

1967дж.

Тёрттизгинле

Бетден сёзмюдю, ардан сёзмюдю
Адамны керти багъасы?
Айтхан сёзюмюдю, тыйган сёзюмюдю
Адамны джюрек джарасы?

Насыб кийимча чырай излемейди,
Кимге тюшсе да, джарашады.
Бир-бирде уа, сокур болганча,
Тутарын билмей аджашады.

Бирни насыбы – ашаган, кийген,
Бирни насыбы – джаншаган, кюлген.
Бирни насыбы – окъуган, билген.
Насыблыны уа – марданы сезген.

Къач тюшдю, салкъынлыкъ себе,
Акъдыла джерге сагъышлы гюлле.
Ала чагъарла энтда, кюн тийсе,
Сюймеклик къайтыб келирми меннге.

Хоншубузну элтиб асыралла
Джаз башында джашил кырдышда.
Энди кюнде джашы джылынады
Атасы олтурган ныгышда.

Сюеледи энтда ол эски терек,
Бир джаны кыруй, бир джаны чагъа.
Кыруган джаны энди бере болур
Чакыган джанына –
джашаугъа – багъа.

Юйден – арбазгъа, арбаздан – юйге,
Узакды джолчукъ гитче джашчыкыгъа.
Бу кесекчиги уллу джолуну
Гитче джашчыкыны
юйюнден чыкыган.

Джолла джатадыла сабыр,
Айланыб оннга эм солгъа.
Джашауда тюз джолун табар
Ашхы иннети болган.
Кыуаныб, талпыб чыгъабыз джолгъа,

Муратха джетерге ышаныб,
Умут не толуб, не толмай къалады,
Къайытсакъ, джолубуз бошалыб.
Алай а, алгъа атлау къууанчды.

Заман барады ашыгъыб,
Хар неде къол ызын къоя.
Кёзлени ала джашлыгъын,
Чачланы къраугъа бояб.

Мен, туугъан кюннге къууана,
Насыбым алдады, дейме.
Тюрсюном онга барса да,
Джюрегим турлукъ кёреме.

Ачыуум болса, тигим этмейим –
Къыйын болса да, мени кюйдюрсюн.
Къууанчым болса, чачайым элге,
Къууанч татлыды, кимге да берилсин.

* * *

Сени ючюн акъгъан кёз сууум
Тыйылса, кёзлеу толлукъду.
Сюялмай эсенг, мени джылыуум
Экибизге да боллукъду.

* * *

Джыртмагъыз ариу гокканы –
Кёкге къараб, джангурчукъ иче ёседи ол.
Бурма башчыгъы аязда чайкъалса,
Огъурлу болады аллынгда джол.

* * *

Джарлы киштик, кимге табдынг балаланы?
Таныймыса, кимди экен аталары?
Кимди къууанныкъ оюнларына аланы,
Кимди джакъларыкъ, этселе хаталаны?

* * *

Тургъан элинг – джылы юйюнгча,
Тургъан элинг-джарашхан кийимингча.
Тургъан элинг – ара багъанача,
Туугъан элинг – ата, анача.

Таулалла бизни атабыз.
«Таулуду» бизни атыбыз.
«Тейриди» бизни антыбыз.
Къобан сууда бишеди хантыбыз.

Адамлыкъны юсюнден

Бет джояргъа бир кюн да кѣбдю.
Ат айтдырыргъа ёмюр да джетмейди

Терен сууну тую кѣрюнмейди.
Адамлыкъ бир къараб билинмейди.

Джау, дос болса да, къарнаш болмаз.
Телиде кѣз, къаш болса да, баш болмаз

Эски джашаугъа хар туугъан
Джангы кѣз бла къарайды.
Хар къарагъан а андан
Башына кѣре ангылайды.

Аманлыкъ этерге джигитлик керек тюлдю.

Джюрюмесенг, джюрюшюнгю танымазса.

Ат айтылса, не кыйын ат да окьулур.

Сёз адамны артындан джюрюйдю.
Кёбейсе, аллына да чыгады.

Алгын халкъ айырады тамаданы сюзюб.
Арта ол халкъны сюзеди.

Халал ишинги хакъы халал ашха джетдирир.

Миллет ючюн кюрешгеннге
Миллет төрюнден джер берир.

* * *

Кесинг айтханча джюрюгенликге,
Ызынг халкъынга къалады.
Аман ишинг мутхуз этеди бетин,
Иги ишинг эсгерте барады кесин.

* * *

Аманны иги хапары болмаз.

* * *

Мен кёб билмейме.
Сен аз билгенден кёрюнеме мен кёб билген.

* * *

Таугъа къарасанг – джууукъ,
Чыгъыб тебресенг – узакъ.

* * *

Мени насыбым мен ангылагъанчады.

* * *

Кёзлеу сууча,
Фахмуну башын бир джерде джабсанг,
Бир джерде чыгъар.

Окьюгъанынгча болур билиминг,
Билимингча болур джюрюшюнг,
Джюрюшюнгча болур джашауунг.

Окьюгъанынгча болур билиминг,
Билимингча болур болумунг,
Болумунгча болур джазыуунг.

Окьюу алда бетни онгдурса да,
Арта аны джарытады.

Окьюучуну сёзлеринден

Джазургъа, чыгъарыргъа да залимди.
Окьутургъа къолундан келмейди ансы.

Ол джазгъанны кеси, редактор, корректор окь-
уйдула.

Эрикгенден джазылгъан китабны эрикген да
окьумайды.

Бош сёз джокъду, багъасы болса, орнуна ай-
тылыб.

Окьюучу китабны биринчи бетин ачаргъа борч-
луду, къалгъан бетлерин китаб кеси ачдырсын.

Китабха ал сёзню редактор джазса да, арт
сёзню окьюучу айтады.

Аман джазыучудан иги окьюучу хайырлыды: Ол
заманны, къагъытны да зыраф этмейди.

Джомакъла

* * *

Джай иссиде кийинедиле.
Къыш суукъда тешинедиле.
(терекле).

* * *

Суйселе, талпыб тебелле,
Суймеселе, гѣджебсиниб кѣбелле.
(джюрекле).

* * *

Сууча баргъан – эштилмеген,
Киши ызындан джетелмеген.
(заман)

Эльбрус

Эльбрус – красавец, стоишь сверкая
Седой главою в синеве.
И серой дымкой, любимой оком,
Ты окрыляешь сердце мне.

Ты в белой шубе непременно,
Не скинешь летом и зимой.
И в нраве гордом переменен:
Буранить любишь надо мной.

То в ясный полдень, насупив брови,
Пригонишь стаю облаков.
И смотрят горцы влюбленным взором
На груди вечных твоих льдов.

На тебя решаются взобраться
Джигиты гордые страны.
И сынам отчизны покоряется
Олимп отваги смельчаков.

Собираешь снега и льды,
И созываешь облака.
И звери воют вокруг тебя
Им эхом вторят небеса.

Кто не готов к твоей вершине,
Того встречаешь ты как враг.
Ты красотой своей бессмертен,
Одетый славой на века.

*Къарачай тилден кёчюрген
Семенланы М.*

Ангалтыу

Мен белгили адамны - Семенланы Исмаилны кызы болгъаным ючюн, атасындан эшитген затланы тизеди деб кишини кёлюне гюнахлы келмесин деб, айтымла бла терттизгинлени юсюнден бир ангалтыу ишчик бардырайым, аланы къалай туугъанларыны юсюнден.

Хапарла болгъан затладыла. Атам бла къарт анамы юсюнден джазылгъан хапарланы атамы аузундан эшитгенме.

Къалгъанла - кесим кёрген, джашауумда кесим тюбеген затладыла.

Айтымла алгъаракълада газетге чыгъа тургъандыла.

Мен 1960 – 65 джыллада Къарачай шахарда окъуй эдим. Олсагъатдан бери таный эдим Гаджаланы Ханифатны. Артда ол 1980 джылладан башлаб, Джагъаны Орта школунда ишлей эди.

Мен'а, эгечиме джюрюй ары, Ханифат бла кеб тюбеше эдим. Бир кюн, биягъынлай, тюбешдик, кеб селешдик, устазлыкъ джалгъа джетдик, аны азлыгъыны юсюнден да тарыгъыу этдик бир-бирибизге.

Сора мен устазлыкъ джалны адамны елтюрюб коймазча бир къарыуу болгъанын черте, Ханифатха: «Халал ишинги хакъы халал ашха джетдирир» - дедим.

«Къара, къара ол сёзге», - деди ол да.

Мен'а юйге келиб, ол айтымны къагъытха тюшюрдюм.

1981-82 окъуу джыл болур эди.

Бизни школда эм шахарда сабий джазыучу Корней Чуковскийни туугъан джылына къабыргъа газет чариш къурагъан эдиле.

Мен да 4^{чю} классларым бла къабыргъа газет чыгъардым. Аны школда джаратыб, биринчи орун бериб, талайны тагъыб турдула. Дагъыда аны шахар чаришге къошдула. Анда да ол экинчи орунну алды. Артда меннге грамота бергенлеринде уа, школда экинчи орунну алгъанды деб джаздыла. Ол меннге ачыу тийди. Юйге келгенимде, «Кезлеу сууча, фахмуну башын бир джерде джабсанг, бир джерде чыгъар» - деб сыздым.

Бир джамагъатчы картны адамла сыйлагъанларын керюб, юйге келиб:

«Миллет ючюн кюрешгеннге, миллет терюнден джер берир», деб джаздым.

1999 джыл карачайлыла генерал Семенов Владимирни тамадагъа айыргъан заманда, Семеновну юсюнден джюрюген сезлени эшитиб: «Алгъа халкъ айырады тамаданы сюзюб, артда ол халкъны сюзеди», - деб джаздым

Бизге туура юйде джашагъан бир хоншубуз ёлдю джаз башында. Кеб турмай аны джашын атасы олтуруучу ныгъышда олтуруб кердюм. Юйге кириб джаздым:

Хоншубузну элтиб асыралла

Джаз башында джашил къырдышда...

Энди кюннге джашы джылынады

Атасы олтургъан ныгъышда.

Аллыбызда арбазда бир къарт шаптал терек есе эди. Къоратыргъа деб аны, заман табмай тура эдик. Бир джаз бир бутагъы къуруб, бир бутагъы ариу чагъыб тура эди. «Алкын мен саума» дегенча сюеле эди ол... Аннга джазылгъанды:

Сюеледи энтда ол эсги терек
Бир джаны кьюруй, бир джаны чагья...
Кьюругъан джаны энди бере болур
Чакъгъан джанына – джашаугъа багъа...

Быйыл Бурул айда (февральда) Черкескеге Джегетей ауш бла бардым. Тик ергеге автобус акъыртын чыгъа, мен да тегерекге къараб кюана, бу Карачайны емюрю джашагъан джерлериди, деб келюм келтюрюлюб, эсеме алай келди:

Таулалла бизни атабыз.
«Таулуду» бизни атыбыз.
«Тейриди» бизни антыбыз.
Къобан сууда бишеди хантыбыз, деб

Алай эте, хар бир зат джаныма «тие» алай тугъандыла бу сезле.

Бютеу дуния литератураны къазыб къарасала да, менде урланган сёз джокъду.

Сау болугъуз тынглагъаныгъызгъа.

18.02.05 дж.
М. Семен

Атамдан эшиткен нарт сёзле

Джылар джаш анасыны бохтагы бла ойнар.

* * *

Келинчикни эр юйюнде бедиши джокъ эди,
ата юйюне келиб бедиш табды.

* * *

Къонакъ келе билгенича, кете да бир билсе.

* * *

Без нас не будет нас (дей эди орусча)

* * *

Асыл асылгъа бармышды.

* * *

Сагдадакъ толу болса, садакъ бег учар.

* * *

Ауруунг тас, мен тургъа эдим да,
мени тамадам бир кетге эди.

Башлары

Багъалы окъуучу	3	Тюбешиу	77
Биринчи бѐлюм		Готман	80
		Чибинни ёлюмю	83
		Джумшакълыкъ	85
Минги Тауну башлары	6	Хыны тиширыу	89
Къызланы ийнарлары	9	Эрши гокка	91
Алгъыш	12	Къумурсха тѐбе	94
Къыз джѐнгерле	16	Ариулукъну багъасы	96
Эки сѐз	18	Къонакъ тиширыу	97
Ишни дженнгилгени	21	Темир джолдан ѐтге-	
Таш тирменчикле	23	никде	102
Мында ашагъыз	27	Ишчи эртден	106
Аппаны хорланнганы	29	Орустилни ызындан	108
Аппаны ѐчу	32	Экинчи бѐлюм	
Сюймекликни бурууу	34	Юч ай	112
Тѐрт тюмен	38	Ийнана эсенг	113
Тюз джолну барыгъыз	40	Сюйме мени	114
Къайгъы сѐзде	42	Мени назмуму иеси	115
Юлеше барырла	44	Сени меннге	116
Эчки тери – кѐлегим	45	Кетейим мен	117
Токъмакълы джыр	47	Джарыкъ кече	118
Арыгъан келин	49	Тѐрттизгинле	119
Белляу	51	Адамлыкъны юсюнден	124
Базук	52	Окъуучуну сѐзлеринден	128
«Кѐкде бла Джерде»	53	Джомакъла	129
Джюзюм суу	60	Эльбрус	130
Суратла	64	Англатьу	131
Джесирликни джолунда	67		
Джылы джерчик	72		
Тюрлю кюч	74		

Семенова Маруа Исмаиловна

Следы Века

(на карачаевском языке)

Редактор *Б.Д. Аппаев*
Корректор *С. Дж. Баучиева*
Компьютерная верстка *В.С. Кочагина*

Отпечатано типографией ООО «Омега Плюс» 2006 г.

Допущенные опечатки:

Стр.113 пропущена 1-я строка
«Таурухладача тюбегенме,»

Стр. 134 3-я строка снизу следует читать
«Сагъадакъ толу болса, садакъ бек учар.»